

М. ВОЗНЯК.

ПРИЧИНКИ
ДО СТУДІЙ НАД ПИСАННЯМИ
ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ.

*(Відбитка з Записок Наукового Товариства ім. Шевченка,
т. LXXXIII).*

ЛЬВІВ, 1908.

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

5

To purchase

М. ВОЗНЯК.

автор.

ПРИЧИНКИ
ДО СТУДІЙ НАД ПИСАННЯМИ
ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ.

(Відбитка з „Записок Наукового Товариства і.м. Шевченка“,
т. LXXXIII).

ЛЬВІВ, 1908.

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Бедварського.

ЛЪВДИНСКА БИБЛИОТЕКА
АН УРСР
№

АНБ им. С. Стефанов
АН УРСР

М. ВОЗНЯК.

автор.

ПРИЧИНКИ
ДО СТУДІЙ НАД ПИСАННЯМИ
ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ.

(Відбитка з „Записок Наукового Товариства і.м. Шевченка“,
т. LXXXIII).

ЛЬВІВ, 1908.

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Бедварського.

Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія.¹⁾

Написав Михайло Возняк.

I.

В українськiм письменствi другої доби вдаряє в очи велика недостача жителісних даних майже в кожного письменника. А й ті дані, які є, дуже часто так помотані, так протіворічні, що треба прямо дивувати ся нераз, як могли учені повторювати один за другим критично непервірені здогади. Отсі слова можна вповні приложити і до письменника, для якого творчості хочу подати декілька причинків в цілі нового освітлення її тенеzi.

Лаврентій Зизаній був з роду Тустановських. Походження Тустановських руське. Їх герб „Пилява“ вказував би навіть на шляхотство. Як Лаврентій, так і його брат не уживали того прізвища, хиба рідко донебудь у підписах, а називали себе Зизаніями. Здасть ся, що сей вираз — Зизаній прибраний, а радше, що се переклад на грецьку мову їх старого прізвища Буколь, як називають їх сучасні акти²⁾. Твердити певно, що Стефан і Лаврентій були шляхотського походження, не дозволяє виступ проти Стефана автора брошури: *Plewy Stephanka Zyzaniey Heretyka, z cerkwi Ruskiey wykłętego* (Вильна, 1596): „ліпше

¹⁾ Сі причинки читав я на літературних виравах Проф. Дра К. Студенського.

²⁾ *Encyklopedia powszechna*, XXV, Варшава, 1867, стор. 775. Указатель, дополнение и примѣчанія къ VII тому Русской Исторической библіотеки, стор. 209.

тобі, звертав ся він до Стефана, глядіти за горшками і кліщами, ніж як мужикови проповідувати¹⁾, або такий факт, що Стефан не знав навіть, хто був його батько²⁾. Певне одначе, що Лаврентій Зизаній був родом із Галичини, де в янівському деканаті в рр. 1758—1765 змінив свій грецький обряд на латинський *generosus Tustanowski, — in villa Nowosiołka*³⁾. Про Галичину як вітчину його свідчить сей факт, що він вертає від Соломирецьких до Львова „къ отечеству своему и родителемъ“⁴⁾. Вкінці маємо на се доказ у письмі монаха скитського монастиря о. Леонтія до львівського міщанина Николая Золоторуцького з 9 вересня 1633 р. Згадуючи про свій побут у Львові, висловляє він жалі в причини замічених ним у тамошнім братстві непорядків та дає різні ради, між иньшим і таку: „Ваша мил. потребуєте, же бы казнодей з наукою грецкою и латинскою и словенскою былъ и друкарни и тексту писма святаго вядомъ и Богословія. вправде зышолъ бы ся его мил. отецъ Бережанскій але и тамъ не порожнуєть. Барзѣй бымъ раил вашимъ милостямъ до мѣстъкой церкви его мил. Господина отца Лаврентія Зизанія одискати. Поневажъ и отчичку вашого Лвова малжонку маєть, и самъ с тыхъ краєв есть. пристало бы му своимъ послужити, гдыжъ и ктиторки благочестивіи его змерли“⁵⁾.

Повисший документ цікавий для нас також із того погляду, що свідчить про ступінь освіти Лаврентія Зизанія. Звідки виніс Лаврентій сю освіту? У львівській братській школі не міг учити ся, бо зберіг ся каталог сеї школи з літ 1586—1590, а в ній не находимо імени Лаврентія⁶⁾. Нема також ніяких даних, щоби відносити місце його освіти до острожської школи, де дехто велить учити ся йому разом із братом і Кирилом Транквіліоном Ставровецьким. Чи не образував ся Лаврентій в ярославській єзуїтській колетії, яку заложили Софія

¹⁾ К. Харламповичъ, Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка, Казань, 1898, стор. 377.

²⁾ Кояловичъ М., Литовская церковная унія, т. II, Спб. 1861, стор. 34.

³⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I, т. 4. Київ, 1871, СХІІ. Подрібний реєстр насильних способів, ужитих католицьким духовенством для обернення уніятів у латинство, стор. 545.

⁴⁾ Акты, относящіе ся къ исторіи Западной Россіи, т. IV, Спб. 1851, № 154, стор. 241.

⁵⁾ С. Голубевъ, Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники, т. II. Київ, 1898, Приложенія, № 9, стор. 33.

⁶⁾ Харлампович, Западнорусскія школы, стор. 382.

зі Спрови Косткова та її дочка Анна княгиня Острожська?¹⁾ За тим здогадом, який можна би ствердити або заперечити тільки на основі таких матеріалів, як каталоги і т. и. в ярославських архівах, промовляла би ся обставина, що по повороті від князів Соломирецьких до Львова покликав його князь Олександр Острожський в Ярославі на домового учителя.

До 1592 р. був Зизаній учителем львівської братської школи. Задля переслідувань, які зносило львівське братство від єпископа Гедона Балабана, що 1 січня 1592 р. наслав на братську школу своїх кривняків зі слугами, які зачали лихословити дідакалів за їх суперечки з владикою і грозили висікти їх шаблями, а в Кирила хотіли навіть висмикати бороду²⁾, було братство приневолене відіслати своїх учителів, між иньшими „Лаврентія въ градъ Берестейскій“³⁾. Одначе в 1595 р. тамошня „школа разорила ся черезъ самыхъ же професоровъ школьныхъ, которые за лакомствомъ удавшись, до Вильни на сытныя пироги отбѣгли, а тутъ, къ большой ганьбѣ и жалю убогого хрестіянства, на уруганье противниковъ нашихъ все покинули безъ жадноѣ слушноѣ причины“⁴⁾. У Вильні заняв ся Зизаній науковою працею і видав два твори: *Наска къ читанію ѿ розвѣрченія писма словѣскаго: тѣ тыжъ ѿ стѣи трѣици, ѿ ѿ вѣчловеченія гдни*. До сього букваря додав *Лѣксис, Сѣрѣчь Реченія, Вѣкрѣтѣць събранны*. *И ѿз словѣскаго ѿзвѣка на прѣсты Рѣскій дѣлаѣтъ ѿстолкованны*. Л. З. Крім того в додатку поміщені отѣ статейки його брата Стефана: 1) *ѿложеніе ѿ православної вѣркѣ*, 2) *ѿ вѣчловеченія Господни* і 3) *ѿ знаменія Крестномъ*⁵⁾. Другим його твором, виданим у Вильні того самого 1596 р. у місяці лютім, була *Грамматика Словенска Сѣвершѣнна ѿ іскѣства ѡсми чѣстїи слова, ѿ ѿныхъ нѣждны*⁶⁾, про яку

у Льв. - 1592

¹⁾ Józef Łukaszewicz, *Historia szkół w koronie i w wielkiem księstwie litewskiem od najdawniejszych czasów do roku 1794*, tom pierwszy, Poznań, 1849, стор. 122.

²⁾ *Monumenta confraternitatis Stauropeigianae Leopoliensis*, I, 1895, № 265.

³⁾ *Акты З. Р. т. IV, op. cit. № 33, стор. 43.*

⁴⁾ *ibidem*, № 63, стор. 89. Послание Володимирського і Брестського єпископа Іпатія київському воеводі князеві Констанцину Острожському.

⁵⁾ *Сборникъ отд. рус. яз. и словесн. имп. акад. наукъ, т. 34. И. Кара таевъ, Описание славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами, томъ первый съ 1491 по 1652 г., стор. 272.*

⁶⁾ *ibidem*, стор. 271.

приготовлюю осібну розвідку.

Букварі, невеличкі дитячі енциклопедії, крім вивчення читання мали також на цілі подати перші основи релігії. Буквар починав ся звичайно славянською азбукою (а, б, в, г, і т. д.), а потім ішли склади, поодинокі слова та речення для вправи в читанню, — причім у пізнійших букварях фрази для вивчення були приложені до того, щоби подати початкові знання о граматичних видах¹⁾. Потім ішли загально уживані молитви, символ віри і моральні виречення, передусім із притч Соломонових. При кінці містили ся розмірно більше просторі трактати. Велика заслуга Лаврентія ся, що він виданням своєї „Нашки“ з острожської рукописи в друкарні виленського православного братства заініціював на Русі-Україні довгу й інтересну літературу букварів, які так і допрошують ся свого бібліографа й дослідника.

За азбукою і складами на оборотній стороні другої картки Лаврентієвого букваря є предсловіє. Мѣтва до гѣ ншого Іс Хѣ. За моли́твꝥ стѣхъ ѡцѣ́ на́шихъ, Гї́. Іс̄, Хѣ́ Бѣ́ на́шъ, поми́луй на́, а́ми́нь. І́ зара́з слѣ́дує поясненне, яка думка містить ся у кождім слові сеї молитви, яка доіма, проти яких ересий. Так на третій картці в уступі Ѡв'аснѣньє читаємо: За моли́твꝥ стѣхъ ѡцѣ́ на́шихъ. Тѣ́ прѣ́си Іс̄ Хѣ́ вѣ́а на́шего, а́вѣ́ за причи́ною ѿ мо́лтвою стѣхъ зми́лова́са на́ на́ми, а́ иꝥ стѣхъ со́вѣ́ на по́мочъ взыва́емо, ты́мъ вѣ́ чѣ́сти не дѣ́ймѣ́мо, кгда́жъ иꝥ до не́го в причи́нѣ́ а́ егдъ в зми́лованьє прѣ́симо.

А́ иꝥ стѣ́и мо́ла́са, пи́ше ꙗ́ванъ вѣ́слоꝥ вѣ́ апокали́псисѣ́ вѣ́ гла́вѣ́ ѣ́. кгда́ ѡ́творилъ па́тѣ́ю печа́тъ ви́дѣ́тиꝥ по́д о́тарє́мъ, дѣ́и́тъ повѣ́тыꝥ за сло́во бо́жеє ѿ́ за свѣ́дѣ́цтво́ котѣ́рое мѣ́кли, ѿ́ крича́ли го́лосоꝥ вели́киꝥ мо́вачи, по́ки влѣ́ко стѣ́и ѿ́ исти́нныꝥ не сѣ́дишъ, ѿ́ не мстѣ́ишъ кро́ве на́шей на́ живѣ́чими на зе́млі́. ѿ́ дано ка́ждоꝥ зни́хъ ша́ты бѣ́лыи. ѿ́ за вѣ́ гла́ мо́ви́тъ. ѿ́ вѣ́шоꝥ ды́хъ ка́ді́лыꝥ ко ма́тѣ́вꝥ стѣ́хъ ѡ́ рѣ́ки а́ггѣ́ловы пере́ ба́.

Тоꝥ́са а́вно сказа́е иꝥ мо́ла́са стѣ́и дѣ́сѣ́иши.

Гї́ іс̄ хѣ́ бѣ́ на́ш поми́луй на́. Ко́ждоꝥ рече́нне то́гдъ сло́ва на́полне́но і́сть тѣ́мныꝥ. Гї́, значи́тъ на́тѣ́рѣ́ воꝥсксе́ю в' сы́нѣ́ бо́жоꝥ, а Іс̄ члѣ́кѣ́ю, а хѣ́ дѣ́вѣ́ на́тѣ́рѣ́ в' є́диноꝥ пере́со́нѣ́. и кгда́ мо́вимо гї́, ты́мъ а́рїа́ є́реті́ка по́тѣ́мла́еꝥ, котѣ́рыꝥ хѣ́ пра́дикоꝥ бо́гоꝥ не́вызна́еꝥ. А́ кгда́ мо́вимꝥ Іс̄, і́вѣ́тї́ха ѿ́ ді́вско́ра попи́-

¹⁾ С. Голубевъ, Исторія Киевской духовной Академіи, т. I. Київ, 1886, стор. 193.

рлє^х, котбрїи невѣрѣт, абы вѣлѣ хѣ досконáлы чѣкѣ. а кгда за° мбвим° хѣ, Нестбрїа ѿ ѿны^х геретикѣ до ко^хцѣ потлѣмлѣмо. кѣтбрїи дво^х снѣ^х вбжи^х повѣдѣю^т. єдиногѣ сѣна вжїго вѣд, а дрѣгбгѣ снѣ мáрїнна хѣ чѣка прбстѣго, а тогѣ не вѣдѣю без^хныи жѣ тѣе речѣнїе хѣ, тѣ єсть помазáнецъ. значїтѣ двѣк єстєствѣк в' єдинѣй в'пѣстасї. Імїнь, запрáвды тѣ тáкѣ єсть¹⁾.

На оборотній сторонї третьої картки і на четвертїй є молитви: Царю нескєсныи, Прєск. Трѣйце, Отче нáшѣ, Бѣкрѣю²⁾, по чїм знаходить ся така порада: Бѣдѣ весєлы^х, кгда на тѣбе фрлєсѣнокѣ прїдєтѣ, спокѣны^х кгда ти лáска ѿ прїазнь ѿ вѣсѣхѣ вѣдєтѣ.

Як повисша виписка, так і поміщені на кінцевих картках від оборотної сторони 38 картки до 44 включно статейки Стефана Зизанія вказують недвозначно на се, що Лаврентієва „Наука“ була не тільки букварем в нинїшнїм розумїннї того слова, але й початковим науковим шїдручником по предмету науки віри. Передусїм треба се сказати про Изложєнїе о правослáвнѣй вѣрѣ Стефана. На шести картках в коротких питаннѣх і вїдповїдѣх для латєк^шаго вїрознáмѣна хрїстїанскїх дѣкѣтѣ, вняєнє вїа головнїйшї точки правослáвнѣй догматикї при помѣчи розмовї межї стрáннѣмъ зловѣрнѣмъ і правослáвнѣмъ благовѣрнѣмъ, при чїм особливу увагу звернєно на науку про походженє св. Духа³⁾. В статейцї о знаменїи крєстномѣ говорить ся про те, як складати пальцї до хрєстного знаменї. З другоґо боку буквар Лаврентїя тїсно звязаний з тодїшнєю полємічною лїтературою. І поясненє молитов і статї катехитичного характеру викликали тодїшнї подїї в південно-захїднїй Русї, бо при кїнцї 16 в. почала дїлати там католицѣка пропаганда ѿ тому оба брати, Стефан і Лаврентїй, як звїєні прѣтивники папства, старали ся у своїм букварї вїложити головнїйшї догми правослáвнѣй церкви, якї вїдрїжнюють її від

1) Подаючи отсей цитат і зміст „Науки“, користував ся я виписками Проф. Дра К. Студинського, за що на сїм місцї складаю свою сердечну подяку. Сей цитат наводить також у примїтцї А. Криловський: Львовское ставропигиальное братство, Київ, 1904, стор. 244—245.

2) В символї віри в членї о св. Дусї нема додатку слова „истиннаго“, П. Пекарскїй: Наука и литература вь Россїи при Петрѣ Великомѣ, т. I, введенїе вь исторїю просвѣщенїя вь Россїи, стор. 167.

3) Се місце діяльоґу передрукував проф. Годубєв в Исторїи Кїев. дух. Акад. стор. 196—198, а цїлїсть Волицьскїя єпарх. Вѣдомости за р. 1887, стор. 551—559.

иньших християнських віроісповідань¹⁾.

З букваря Зизанія лишається ще його „Лексис“²⁾, поміщений на 33½ листках, який за проф. Голубевим³⁾ хибно долучують до граматики з 1596 р. проф. Буліч⁴⁾, а за ним і д. Огієнко⁵⁾. Сей словник містить 1061 слів, розложених в алфавітнім порядку. Укладчик пояснює майже виключно церковно-славянські слова простою українською мовою, яка нераз цілком тождя з теперішньою (парубок, зараз, ланя, пута і т. д.). Проф. Буліч здогадується, що Лаврентій укладав свій словник самостійно, черпаючи матеріал з книг св. Письма, богослужбовних і творів отців церкви, прим. Кирила Єрусалимського⁶⁾. Жерела його незвісні, а хоч стрічається у ній декілька слів із новгородського словника 1431 р., „але звідси не можна зробити висновку, що Зизаній в числі других жерел користувався і тим словником“⁷⁾. За ним повторив то саме й д. Огієнко⁸⁾. І дійсно, ні з першого новгородського словника, що має заголовок *Рѣчь Жидовскаго языка преложена на Рускоюю, неразоумно на разоумъ, и въ Євангѣлихъ, и въ Яплѣхъ, и въ Псалтири,*

¹⁾ На се звернув увагу вже Пекарський, *op. cit.*, стор. 167 і 168.

²⁾ „Лексис“ Лаврентія передрукував дуже недбало Сахаров в „Сказаніяхъ рускаго народа“, т. II, кн. 5, Спб. 1849 п. в. Литовско-руської словарь, составленный въ 1596 году Лаврентіємъ Зизаніємъ, стор. 119—134.

³⁾ Історія Київ. Дух. Ак. стор. 201, примітка 1.

⁴⁾ Очеркъ історіи язиковнания въ Россіи С. Булича, Записки историко-филологического факультета императорскаго С.-Петербургскаго университета, часть LXXV. Спб. 1904, стор. 164.

⁵⁾ Огляд українського язиковнания, Записки Наук. тов. ім. Шевченка, т. 79, стор. 59. „Лексис“ Зизанія долучує до його граматики і проф. Порфіров: Історія русскої словесности. Часть I. Казань, 1904, стор. 619. Що й Каратаев не був введений в блуд примірником „Науки“ в Імпер. Публичної Бібліотеки, як твердить проф. Голубев (Історія Київ. Академіи, стор. 201), доказом того примірник „Науки“, описаний дром Франком в Записках Наукового товариства імени Шевченка, т. XX (Miscellanea, стор. 5—6). Сей примірник продав львівський антиквар Ігель до якоїсь краківської бібліотеки і в ній саме знаходить ся „Лексис“ в тім самім місці „Науки“, що й у примірнику Імператорської Публичної Бібліотеки. Не можливо припустити, щоби в двох примірниках, однім у Львові, другім у Петербурзі, знайшла ся вшита в середину статя, що не була складовою частию „Науки“. Здається, що „Лексис“ вийшов також особною відбиткою.

⁶⁾ Очеркъ історіи язиковнания, стор. 165.

⁷⁾ *ibidem*, стор. 185.

⁸⁾ Огляд укр. язиковнания, стор. 59.

и в Пармиїк и въ прочихъ книгахъ і містить майже самі жидівські імена й прізвища, ні з другого: Тьлкованіє недобъ познаваемомъ въ писаныхъ речемъ, понеже положены сѣть рѣчи въ книгахъ отъ начальныхъ переводникъ ово Словенскы, и ино Срѣвскы, и дрѣгла Болгарскы и Грѣчскы, ихже недоволишася предложити на Рускый¹⁾, рішучо не користав Лаврентій Зизаній безпосередньо, як показуєть ся з докладного порівняння „Лексису“ з тими словниками. Але з другого боку голословне запереченне Огієнка, що словник Зизанія не має нічого спільного зі словником, який надрукував архимандрит Амфілохій в Чтеніяхъ Имп. Общ. исторіи и древн. росс. при моск. унив. в II кн. за 1884 р.²⁾ В 1879 р. набув архимандрит Амфілохій Острожську Біблію з 1581 р. у торговця стародруківаними й рукописними книжками Шишкова. Між иньшим в кінці „Біблії“ на семи вpletених картках написаний замітний словник, названий укладчиком „Лексисъ съ толкованіємъ слово(н)-скихъ словъ просто“. Властитель тої замітної рукописи, коли взяти під розвагу множество приписок на полях у Старім і Новім Завіті, жив у західніх губерніях межі Поляками та Жидами. Про сей словник каже Амфілохій, що „настояцій словарь едва ли не древнѣйшій опытъ Украинскаго Азбуковника“. Тут усіх слів 896. „Лексисъ“ робить вражінне недбало написаного учеником приготування з лексичного матеріалу чужої мови. Слів під поодинокими буквами не улаштовано в азбучнім порядку, при богатых словах недостає народнього терміну побіч церковнославянського (видно, що укладчик не вмів дібрати відповідного значіння), а деякі слова повторені.

Годить ся навести тепер для порівняння хотяй би спільні слова всім трьом словникам на букву а.

Амфілохій	Зизаній	Новгор.
абиє варазъ	варазъ	
апостолъ, посланникъ	посланецъ	
агниць, баранокъ,	баранокъ	
агница, овца молодая	молодая овечка	
аще, если	если	

1) Оба новгородські словники надрукував Калайдович: Іоаннъ ексархъ Болгарскій, изслѣдованіе объясняющее исторію словенскаго языка и литературы IX и X столѣтій, Москва, 1824, том першій, стор. 193—195, другий 196—197, відтак передрукував їх Сахаров, Сказанія, т. II, кн. 5, ор. cit. стор. 192—194.

2) Огляд укр. язиковѣдства, стор. 59, 4 примітка.

Амфілохій	Зизаній	Новгор.
алекторъ, петель, пѣ- вень,	пѣвецъ	
аѳедронъ, проходъ іс- поднѣй,	аѳедронъ, виходъ, закретъ	
адъ, пекло, тма	темность, невѣдомое мѣсце, преисподняя, по Грецку: адъ, пса- ідісь	тма
адана, Господь	адопія, Господь, панъ	
азъ я	я	
авка, отецъ	тато, отецъ	авъ, Ѡць
аллаба, фала живому Богу	хвала Богу; прихо- дить Богъ; хвалите и вспѣвайте живаго Бога; еврейскимъ бо языкомъ: аль, и- детъ, явися; а иль Богъ; а уія, хвали- те, вспѣвайте	Ял'клоугна, Боу. хвала
арамата, масти до- рогие,	ароматы, запахи, и дорогія масти, и тыжъ кореньє; албо зельє пахнучее.	
архитрикли ^н , старшій подчасшій або под- ключій	архитрикли ^н , маршалокъ, началь- никъ тремъ векло- неніямъ.	
аминь, право, вои- стину	заправды, або нехай такъ будетъ	право
ангелъ, вѣстникъ, по- вѣдалъ (sic)	вѣстникъ, албо повѣ- дачъ	
архистратигъ, вое- вода, царь,	архистратигъ, цесарь и тыжъ старшій князь.	

Усіх слів на букву **а** в Амфілохія 52, в Зизанія 26, спільних обом 17, з тих кілька однаковісінько пояснені.

З решти слівника наведу тільки звороти і слова, пояснені іменником з прикметником, які найкрасше промовляють за спільним жерелом слівників Амфілохія і Зизанія.

Амфілохій	Зизаній
истѣка ^н , вылитый болванъ,	истуканъ, вылитый болванъ,
кознь, скрытое а зрадливое, ошу- кане	козня, скритое, зродлиное ошу- кане,
мєсна, христось, помазанецъ,	Мессія, Христось, помазанецъ

не пщеваніє, довнимане и не-
слухное вымолвлено
нырици, съпѣску домокъ, ямка
спѣдъ, корець albo нѣкая ко-
робка
тщеславіє, порожние слова.

нещеваніє, мѣманье, и не-
слухное вымолвленіє
спѣску домокъ, ямка
корець albo нѣкая коробка
порожняя слова¹⁾.

Коли взяти під розвагу великі подібности а місцями навіть тотожности обох слівників і сю обставину, що „Павк“ видав Лаврентій з Острожської рукописи, можна з повною певністю твердити, що слівник, надрукований архимандритом Амфілохієм, і був жерелом слівника Лаврентія і піддав йому гадку видати „Лексис“, тим більше, що багато поправок в церковно-славянських словах і зсилок на грецьку мову можна пояснити його добрим знанням класичних мов, передусім грецької.

Для Лаврентія Зизанія при укладанню його слівника послужили жерелом проби таких слівників, які, як здаєть ся, появили ся під впливом багатой лексикографічної літератури в Польщі, тим більше, що короткі замітки по рукописах показують ясно, що нарід потрібував словарів; з другого боку „Лексис“ Зизанія послужив жерелом для рукописних азбуковників або алфавитів чужих слів 17 і 18 в. З деяких місць великоруського слівника, що має різні заголовки: Книга глаголемая Азбуковникъ или: буквы, або Книга глаголемая Алфавитъ, або Лексисъ неудобъ разумѣваемымъ рѣчемъ — видно, що укладчик мав в руках слівник Лаврентія Зизанія²⁾.

У слівнику Лаврентія Зизанія находимо вже не мало коротких пояснень енциклопедичного характеру, й тому він творить начеби перехідне звено від простих тлоссаріїв до пізніших енциклопедичних словарів. Для української фільольогії таким дуже важним енциклопедичним словарем був Лєґікѡнъ славенорѡсскій, и имень Тлѡкованіє“ Памва Беринди, Київ, 1627, для якого одним із жерел послужив також „Лексис“ Лаврентія. До сього признаєть ся сам Беринда на кінці книжки в помові: Читателю спнїа, коли говорить про себе, що Федір Балабан мѣждѡ жє сіми повѣдй и менє аще и прѡста ид тѣбюдѣ рѣвность и мѣща, реченїа и имена Славѣнскаа и збирати, аки не бѣ сѣиѡ тогда Лєґікѡнѡ, развѣ Люкомѡра Квѡ Лаврѣнтїа Зїзанїи тогда Дїдаскала, нїнк жє Пресвѣтера, єгѡже и здє привнесенїє и исправ-

1) „Лексис“ Зизанія цитую після видання Сахарова.

2) Сахаровъ, Сказанія р. на р. т. II, кн. 5, стор. XII.

лїніє іаственно вѣди¹⁾. Другим виданнем вийшов Лексикон Беринди в Кутейнськїм монастирі 1653 р. У словар Беринди увійшов слівник Лаврентія майже в цілости.

II.

Пашка кѣ читаню і Грамматїка Словенска зробили Лаврентія звїсним князям Соломирецьким. І 1597 р. був „панъ Лаврентій Зизаній, человекъ нѣвченый, зъ места Виленского прибавленный бакаралемъ“ Богдана, що в великий піст „почаль учитисе по руску грамоте и по кгрецку“²⁾. Ту перебув він до р. 1600 „месеца апреля у понеделокъ на святаго Мартина папы римського“ (14 цвїтня), коли Соломирецькі відібрали сина „зъ науки отъ Лаврентїя“ і зараз дали „до науки латинския, до пана Максима Гарасимовича Смотрицького“³⁾. З того факту, що науку латинської мови поручено Мелетїєви Смотрицькому, а не Лаврентїєви, вносить проф. Харлампович, що він не знав латинської мови⁴⁾. Сей висновок невірний. Проти нього говорить і наведений више цитат з письма о. Леонтія і близький розбір жерел, якими користував ся Лаврентій при укладї своєї граматики. Своєю дорогою Смотрицький володїв латинською мовою, без сумнїву, далеко лїпше від Лаврентія Зизанїя.

1600 р. 1 вересня виїхав Зизанїй у Галичину. З собою віз він письмо Соломирецьких, в яким по зазиві до братства ревно трудити ся за православно віру стояло: „Понеже господинъ Лаврентїй, педагогъ сына нашего, кѣ отечеству своему и родителямъ путешествуетъ: сего ради молимъ о немъ вашу любовь, еже любезно его воспрїяти и благодать свою кѣ нему являти“⁵⁾. Зі Львова покликав Лаврентія Зизанїя кн. Ол. К. Острожський до Ярослава на домового учителя для своїх діттих: Константина й Івана. Та не довго судило ся Зизанїєви учити малих Острожських. 2 грудня 1602 р. умер кн. Ол. Острожський, а його жінка Анна Костчанка, що була латин-

¹⁾ Користую ся примірником в Бібл. Нар. Дому, ч. 325. Сей цитат на стор. 78.

²⁾ П. А. Кулишъ. Матерїялы для исторїи возсоединенїя Руси, томъ первый, Москва, 1877, Боркулабовская хроника, стор. 72.

³⁾ *ibidem*, стор. 74.

⁴⁾ Западнорусекїя правосл. школы, стор. 304, замітка 1.

⁵⁾ Акты З. Р. т. IV, № 154, стор. 241.

ського обряду й хотіла своїх синів повернути на свою віру, прогнала його зі свого дому та з ярославської церкви¹⁾, де він став священником і проповідником і одержав ступінь протосрейства²⁾.

На протязь дальших десятих літ нема ніяких даних про життя Лавренція. Щойно 17 мая 1612 р. „Іахим, княжа Корецький, воеводичь Волинский, Анѣна Ходкевичовѣна, княжна Корецькая, хотечи“, „жебы се хвала Божия ширила и порядне отъправовала въ маєтностяхъ“ їх, „усмотривъши на то чоловіка годного и побожного господина отца Лавренція Зизанію Тустановського“, дали йому свою церкву „замъковую Корецькую соборную, со всими приходами тоє светое церкве належачими, отъ славное памяти небожъчиковъ продъковъ (іх) даними, то єсть: селъце за месътомъ Зарецьким с фольваркомъ, въ томъ же селъцу ставочокъ и мълночокъ, к тому тежъ землю борътнуну Цудатинскую, съ полъми, сеножатъми, землю тежъ борътнуну противъ Княжа надъ Царемомъ, землю тежъ борътнуну межи Бабина и Подъдубецъ. А до того надантя вышейменованого поступили єсмо ему, говорить ся далі у грамоті, юркгелъту шестъдесятъ золотыхъ польскихъ и фаленъдишу локоть осмъ и футро лисее. А тоє отецъ Лавренцій все маєт спокойно и ненарушене уживати, а хвалы Божее пиленъ быти и справы духовные въ церкви справовати, водлугъ науки светыхъ апостолъ и преданія богоносныхъ отецъ светое Восточное церкви и въ послушаніи светѣйшихъ отъцовъ нашихъ и учителей патриарховъ восточныхъ, а за насъ грішныхъ и за богоданные потомки наши Господа Бога во светыхъ службахъ и молитвахъ просити, яко да дасть намъ благоденство и конецъ благъ живота сего, а тамъ избавить вичного мученія и царства небесного сподобитъ³⁾.

Коли Єлисей Плетенецький почав своє велике діло реорганізації церковно-релігійного та зорганізованія культурно-про-

¹⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. VII, Київ, 1887. Власноручні записки Петра Могили, стор. 93. Собраніє сочиненій М. А. Максимовича, т. I, Київ, 1876, стор. 191.

²⁾ Максимович, Собр. соч. т. I, стор. 191. Митр. Макарій: Исторія русской церкви, т. XI, Сиб. 1903, стор. 50.

³⁾ Архивъ Юго-Запад. Россіи ч. I, т. VI, Київ, 1883, стор. 407—408, фундаційний запис князя Йоахима Корецького та його жінки Анни Ходкевичівни протопонови при соборній церкві в м. Корці Лавренцію Зизанію Тустановському.

світнього життя, в числі учених, що мали згуртувати ся коло нього, межи людьми „добре ознайомленими зі справою друку“¹⁾ закликав і Лаврентія Зизанія. Бо Плетенецький розсудивъ жé и думотрѣвъ свободна и дупразнѣна вѣсти вѣгоговѣнна мѣжа, словеснѣйша Дїдаскала и вѣтїю, худобнаго жé Єлліногрѣческаго мѣжа думкнїе и иискѣство стажавша, пречотного вѣцъ кв^р Лаврентїа Зизанїа Твстанѣвскога, Пресвѣтера, и сѣїа Православнїа вѣры и сповѣдника и Проповѣдника, тогò думолї, вѣже ливотрѣднѣ потцѣтїса Превождѣнїе тѣе и звѣстнѣвати, и исправити: иже и любѣно вѣспрїимъ вѣрченноє, сѣ и звѣстнѣши^х Архїтупомъ Єллінскимъ, и зрѣднѣ жé вѣ градѣ Єтѣнѣ и звѣраженнымъ, дволѣтствовавѣ вѣ дѣлѣ, сѣтвори тѣа кнїги исправленїе²⁾. Коли передмова друкувала ся перед видрукованнем тексту Бесїд Золотоустого, а не по видрукованню, то на основї того, що бесїди почали друкувати ся в маї 1621 р., а Лаврентїй працював над ними два роки, можна вносити, що до Київа прибув Лаврентїй 1619 р.

В Київі був він проповідником³⁾ і, здаєть ся, належав до учительського збору шкїл, заснованих Плетенецьким⁴⁾. Виходило би се також із останньої сторони передмови: Читателю Благчтївомъ и вѣ Писанїихъ Люботцалївомъ вѣ Гѣдѣ Радоватїса, здравствоваѣти и смѣрѣтїса до книжки виданої 1625 р. у Київі: Єтѣмъ Оѣа Ншѣмъ Андреа Архїепѣпа Кесарїа Каппадокїйска Тлѣкованїе на Апокалипсїи Єтѣмъ Апѣла и Євѣлїста Хѣа Іванна Бѣгослова⁵⁾. В кінці передмови читаємо: вѣжжѣ жé и в сѣмъ Читателю: ижъ Древнимъ Звѣдомъ Апокалипсїи растлѣкннимъ и сѣкращеннымъ свшымъ, в Єллінскагѣ сїю многотрѣднѣ Истлѣковѣ Пречѣстнїмъ вѣ Пресвѣтерехъ Гѣднѣ Оѣцѣ Лаврентїи Зизанїа

1) С. Голубевъ: Кїевскїй митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники, томъ I-й, Кїв, 1883, стор. 271.

2) Передмова „Православнымъ Читателемъ“ до книжки: Иже вѣ стїихъ оѣа ншѣго Іванѣа Златѣстаго Архїепѣ: Кѣстаѣтїна града: патрїархи вселенскаго Бѣсѣды на дї Посланїи стїмъ апѣла Пѣвѣла. Кїв, 1623, стор. 28+726. Музей Нар. Дому. Стародрукованї книжки, ч. 10. Про кїво-печерське виданнє Бесїд Золотоустого вїдвївали ся з похвалою навѣть особи, що були ворожо настроєнї до православя. Передмова Саковича до „Desiderosus“, Кракїв, 1625.

3) Голубев, Петръ Могила, т. I, стор. 279.

4) *ibidem*, стор. 281.

5) Примїрник сѣї книжки находить ся в музею Нар. Дому межи стародрукованими книжками, ч. 13. Се folio, 16+156+1 похибок.

Тѣстановскій, мѣжъ Сланинскихъ и Славенскихъ искѣсный Дѣдѣскалъ, и Проповѣдникъ.

Бесѣди Зодотустого вийшли в Москві 1712 р. Московське виданне рѣзнять ся від київського тим, що в першій не поміщено вже передмови Єлисея Плетенецького, а друга, підписана Захарієм Копистенським, у московській виданню дещо змінена при кінці. Крім того в текстї мова в багатьох місцях підновлена¹⁾. Того самого року вийшло в Москві також Толкованіє на Апокалипсїй. У московській виданню полишено ту саму передмову, тільки при кінці пропущено се, що говорить ся про Памва Беринду. Крім того цілий текст взагалі підновлений і змінена правопись — а далі все инше заховано так, як у київській Толкованю²⁾.

III.

З часу протопопства Лаврентія в Корці, заки удав ся на поклик Плетенецького до Київа, лишила ся в рукописи його проповідь, виголошена на похоронах княгині Чорторійської дня 18 мая. Першу звістку про сю проповідь подав проф. Е. Калужняцький в „Обзорѣ славяно-русскихъ памятниковъ письменности, находящихся въ бібліотекахъ и архивахъ львовскихъ“³⁾. Друком появила ся ся проповідь щойно 1904 р. Видав її Криловський в „Приложеніяхъ“ до своего „Опыта церковно-историческаго изслѣдованія: Львовское ставропигіальное братство“ (стор. 53—64). Виданне д. Криловського прямо скандальне й наносить сорому російській науці⁴⁾. На 12 сторонах 198 похибок, 3 менші пропуски, один більший, не вчисляючи в се такого факту, що видавець дозволив собі розвязати титули, внести усї надстрічні букви у рядки тай уодносталив уживанне ъ и ѣ, які в рукописи що слово стоять не на своїм місці (очевидний знак, що в пору списування сеї проповіді

¹⁾ П. Пекарскій, Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ, т. II. Описаніє славяно-русскихъ книгъ и типографій 1698—1725 годовъ, Спб. 1862, стор. 273.

²⁾ *ibidem*, стор. 274 і 275.

³⁾ Труды III археол. съѣзда, II, приложенія, стор. 219.

⁴⁾ Таку саму вартість що до докладности в мові, як Криловського, мають видання і передруки Голубева. Їх усїх можна безпечно ще раз передрукувати, бо приміром історик мови на матеріалах, виданих Криловським і Голубевом, рішучо не може опирати ніяких своїх висновків.

ь не мало ніякого значіння і не відчувано його потреби, а ь мало тільки значінне знаку мягчення). Та останні три закиди менше важні, бо таке дуже часто практикуеть ся з церковно-славянськими текстами й воно має деяке своє оправданне. Похибки в виданню проповіді Лаврентія у Криловського в порівнанню з рукописею подаю при кінці з уваги на вагу сеї проповіді для історії нашої мови як пам'ятника з прикметами північно-українського говору¹⁾ таї такого, в яким виступає сильна боротьба елементів польського й українсько-народнього з книжнім церковно-славянським, передруковую її ще раз.

Лаврентієва проповідь має деякі спільні мотиви й передусім загальній настрій поодиноких частин з двома проповідями Захарії Копистенського, які він виголосив на похоронах і в річницю похоронів Єлисея Плетенецького. Перша з них, се Казанье на чѣтномъ погрѣкѣ Блѣженнаго Мжжа, ѿ Превелебногѣ Щца, крѣ Єліссеа въ Іеросухи^м мона́сехъ Євѣмліа Плетене́цкогѣ. (Київ, 1625). Того самого року вийшла в Києві і друга проповідь Омліа алко Казанье на Рокѣвю Памать въ Бѣк Келѣчногѣ Блѣженнои Памати Щца Єліссеа въ іеросухи^м мона́сехъ Євѣмліа Плетене́цкогѣ Ірхімандрита Печѣрскаго Кіевско^г²⁾.

Щ смерті маю мовити, каже Копистенський у Казанью; ано ѿ тої кождый знаеть, іакъ єсть срѣга; іакъ неבלагана; іакъ нѣкомъ зъ дѣроконыхъ на тотъ свѣтѣ намыкѣ неfolgьеть, ни Царѣмъ, ни Беломожамъ, ни Патріархамъ, ни Проркѣмъ,

¹⁾ В формах, де було давніше довге о або е, повстали з діфтонгів у зглядно ю: ѡ смерти скоужь, въ першѣмъ посланіи, дѣврѣ (може бути і вплив польської мови), в частю сегосвѣтнюмъ, ѡ нюй (два рази), ѡ тѣи почеснѣи смерти, ѡнюслѣ, днюкѣ, ѡ онѣмъ, пры тѣ' встатню' послѣзѣ, ю', по покѣтѣ стѣй, дшѣ ншѣй, ѡ слѣжѣ Бжѣй, на встатню' вечѣры. Замість ч приходять ц: инацей (два рази), концеце, скѣтеце і такі форми, як немощними і инші, які вже можна пояснити впливом польської мови, який так сильно відбив ся на Лаврентієвій проповіді. Дальше замітне для сеї проповіді тверде р і ц, тверде т в 3 ос. обох чисел на перемену з мягким, перевага ы над и, и на місці давнього ѣ, твердість ж, ч, ш, по яких стоїть ы, infinitiv-и: пожегнаті, поправиті і инші менші признаки північно-українського говору.

²⁾ Обі проповіді — велика бібліографічна рідкість і находять ся в музею Нар. Дому межи стародрукованими книжками (ч. 11 і 12). Примірник Казанья комплетний і гарно збережений, примірник Омліи не має кінця (недостає від 57 до 60 стор.). Омлію передрукував недокладно проф. Голубев в „Архив-і Ю.-зап. Россіи, ч. I, том 8.

анѣ самымъ стѣмъ Бжѣмъ, але всѣхъ покладаетъ, всѣхъ звѣтажатъ¹⁾.

Готѣности ли тогѣ свѣта, ѡ богѣтствахъ ѿ ѡ рѣскошахъ зрадливыхъ выправѣвати вѣдѣ, а далѣ на тѣй самѣй сторонѣ: Готѣ якъ многѣ ихъ тогѣ дознало, которѣи вѣ рѣскошахъ ѿ телѣсностиахъ тогосвѣтнихъ валали са, жѣ нагле ѿ ледажко помѣрли, ѿ памѣть ихъ съ шѣмомъ погѣбла; Готѣ готѣности ли на смѣрть припоминати вѣдѣ; ѡ томъ заправды потрібнаа естъ рѣчь чѣсто бѣчѣти. Богѣмъ многихъ ѡкладѣючи рѣкъ ѡ рѣжѣ, днѣ ѡ днѣ покѣтѣ, ѡшкѣло ѿ ѡмылао, жѣ ледажко живѣтѣ свѣой скончили. Тому для насъ нѣ дѣскѣрсовѣ тепѣрѣ годѣна, але рѣчѣ жалѣости ѿ срѣдѣчного поволѣна ѿ плачѣ²⁾.

В першѣй частинѣ „Казаньа“ говоритъ Копистенський „ѡ Плачѣ на дѣ ѡумерлымъ“, в другѣй робѣть похвалѣ ѡцѣ нѣшемъ (Плетенецькому), а в третѣй будѣ ѡумилѣннаа ѿ плачливаа мѣва, ѿ всѣхъ дѣ пожегнанѣа са зѣ Прѣставлѣннымъ зѣ ѡпомненѣемъ дѣ готѣности на смѣрть.

В першѣй частинѣ „Казаньа“ читаемо: Вѣнцѣ ѿ тѣ, жѣсмоса такъ назвѣтъ розвѣсѣлили на томъ свѣтѣ, жѣ, вынамѣнѣи нѣ плачѣмъ а ѡ смѣрти не памѣтаемъ, ѿ ѡ нѣй совѣ нѣ розвѣрѣемъ: принѣмѣнѣи тепѣрѣ расплачмо са ѿ розжалѣмоса ѿ нехѣи всѣмъ нашоѣтѣникѣмъ не вѣдетъ тѣжко слѣва Бжѣгѣ послѣхати, ѿ зѣ слѣханѣа ѡвоцѣ такѣи ѡнести: а принѣмѣнѣи срѣце каменное вѣ жалѣости зѣ грѣхѣи власныи, прѣ тѣтѣ жалѣ, ѿ слѣзѣ, на тѣмъ прѣставлѣшимъ са, гѣйнымъ вылачѣемъ, дѣ жалѣю ѿ ѡумилѣнѣа скрѣшитѣ ѿ змакѣчѣти³⁾. Щѣби бути все готовимъ на смѣрть, взивае слухачѣв Копистенський ось якъ: Я прѣтомъ вѣдѣмо готѣви на смѣрть нѣ ѡкладѣючи, многихъ богѣмъ мѣрыхъ ѿ набожныхъ потѣемне ѿ не ѡповѣдне надхѣдитъ ѿ лѣвитѣ. а готѣючиса поѣдаваймоса зѣ живѣта поѣ крѣпкѣю десницѣ Бжѣю⁴⁾. З дальшого тексту „Казаньа“ нагадуе Лаврентѣеву проповѣдь реченне, що „подѣбнимъ способомъ робѣть ѿ Богъ, поки житѣя тогѣ „похѣдна“ намъ свѣтитѣ, приказуе, аби ми навернули ся дѣ нього“⁵⁾.

В другѣй частинѣ „Казаньа“ говоритъ Копистенський, що Плетенецький е гѣдний похвали, понѣважѣ зѣ Зѣцныхъ ѿ Побѣжныхъ Рѣдичовѣвѣ вѣлѣ ѡурожѣный⁶⁾, а далѣ за свою „побѣжность, цѣбѣты ѿ ѡбѣчѣли дѣбрыи. Якъ св. Павло, був Плетенецький

1) Казанье, стор. 4. 2) ibidem, стор. 5. 3) ibidem, стор. 9 і 10.

4) ibidem, стор. 21. 5) ibidem, стор. 22. 6) ibidem, стор. 22.

тенецький звісний з в'їдкь, праць, трѣдвкь, ѿ стрѣннй, був щцим у православній вірі, був ученим у „любомудрію і бого-словію“, на грѣхї валѣчнымъ ѿ дѣжимъ¹⁾. Плетенецький був батьком не тільки нам, але ѿ всімъ Народъ Руссїйскомъ і в^т Народъ нашемъ був дѣтѣхю ѿ добродѣннимъ і т. д. Потім ще раз пригадує проповідник, що смерти має сподівати ся кождий христїанський чоловік на кождім місці і в кождому ділі²⁾.

Ще більше спільних точок з Лаврентієвою проповідію має друга похоронна проповідь Копистенського „Омїліа“, а саме її третя частина³⁾. Однаково з проповідію Зизанїя зазначена тут користь з памятання на смерть: Великій то ѿ не ѡшачованій, хрѣтіане, пожито^к з^т тѣхъ Паматей намъ похѣдїтъ, гдѣ мѣ на смѣртъ паматати оучимьса: гдѣ ѿ того которого поминанемъ, ꙗкобы мѡвачогѡ намъ з^т оустѣ слышимъ, єное Мѣрца. *Μνήσθι τὸ κρῖμα αὐτοῦ, ὅτι οὕτω ὡς κρῖ τὸ οὐν ἐμοὶ χθὲς, κρῖ σοὶ σήμερον.* Помни, мѡвчѣ, на сѣѣ єгѡ, жѣ та^к єстѣ ꙗ^к ѿ тво^ѡ, мнѣ вчѣра, ѿ тогѣ дне^ѡ. Понева^ж паматѣ смѣрти великій на^м пожи(т)ки приносїтѣ. Напро^т живо^т на^ш на сѣѣ свѣтѣ справѣтѣ ѿ дово^т рѡзвѣмъ єсть. Тѣи всѣ рѣчи которїи єстѣ при концѣ, спорѡжаны вѣвѣютъ вѣдѣгъ рѡзвѣмъ ѿ дѣважа^{тѣ} концѣ⁴⁾. Далі стрічаємо тут таке саме порівнянне, як у Зизанїєвій проповідї: На ꙗ^к Птаство в^т лѣтѣ^тю свѣемъ, ѿ рыбы в^т плѡва^тю, дѣправѣютъ сѣвѣ хвостѡмъ свѡимъ: Такъ люде повинни дѣправѡвати живѡтъ свѡї ѿ покѣсы ѡтрасѣти хвостѡмъ, то єстѣ Паматю смѣрти. А далі на

¹⁾ *ibidem*, стор. 24.

²⁾ *ibidem*, стор. 37.

³⁾ Омїлія ділить ся також на три частї: Перша часть вѣдѣтъ ѡ томъ, ѿжѣ Оумѣрлымъ поминати, ѿ за нїхъ Мѣтвѣ ѿ Ѧфѣры приносїти, *ἀγομνήσια* названїи, єсть то поданїє єще ѡ апѡлѡвѣ црѣковнѡє, ѿжѣ то дѣмѣрлымъ ратѣнокъ приносїтъ, а того дѣчитѣлн црѣковнїи доводїти буде (ст. 4). Втора часть. *Ἐτήσιον μνημόσυνον*, тѡєстѣ, Рѡчнїю паматѣ ѡправѡвати, штоєстѣ за тѣмнїца, ѿ што тогѡ за рѡзвѣмъ; Гдѣ тѣжѣ ѡ трети-нахъ, десятинахъ ѿ сорочинахъ ѿ при томъ ѿ ѿ ѿномъ належитѡ^к ѡчѣсти наѣка вѣдѣтѣ; Третаа часть, Пѡвѣдка до скрѣхи ѿ дѣмнїїа, ѿ ѿ Паматї смѣртнѡї ѿ ѿ вѣдѣтѣ Єпїсѣтѣла нашѡго Іѡа Хѡ всѣ просѣмъ, ꙗкѣ тѣмъ моѡ Бѣсѣда пожитокъ намъ принестї моглѣ дѣшїєвнїи (стор. 5).

⁴⁾ Омїлія, стор. 51. На маргінесї: Поминѣ^т ємѣрлого чїннї паматѣ смѣртнїю ѿ. Паматѣ^т смѣрти живо^т на^ш справѣтѣ.

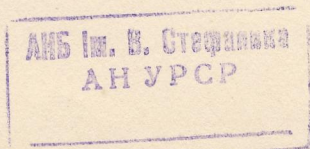
тій самій стороні: И їкъ же гл҃арь або шт҃ырникъ прѣ морѣ хотачи д҃управити корабель, не на передней часті корабля але на задней при маштѣ д҃уєддаєть; такъ чл҃къ прѣ морѣ тоє житїа вѣрноє, д҃крѣтъ животѣ своєгѡ д҃управити хотачи, не при Памати ѡ прѣдкахъ своїхъ, або ихъ зацности, або ѡ станїѣ цїаста нехай д҃уєддаєть, але маштѣ познаѣ самогѡ себе и смѣрти вѣ рѣкахъ мѣслей своихъ держати маетъ¹⁾.

Другий великий і неоцінений хосен в памятаннѣ про смѣрть сей, що Памат смѣрти дш҃к нашк д҃уздорвляєть. Икѡ вѡвѣмъ вѣ тѣлѣ сѡуть розмайтѣи хорѡбы, такъ и розмайтѣи лѣкарства, же противныи рѣчи противными лѣчены вѡвѣютъ, але хорѡбы дш҃к сѡуть страсти грѣхѡвѣ. Наневезпечнѣйшаа зась хорѡба дш҃и грѣхъ смѣртѣльный, противко котѡромѡ єсть спорѣжено лѣкарство Покаянїа, до котѡрого наѡсовѣлївкѣ насъ приводит памать смѣрти начастѣйшаа. На се наводит доказ з Ісаїи, де читаєть ся, що скоро почув цар Езекиа, що вмере и не буде больше жити, зараз наворачув ся до плачу та до покути. И мешканці Нїнїви на „погрожекѡ“ Иони наворачули ся до покути. Ото Памать смѣртнаа д҃улѣчеѣ єсть дш҃евное. И їкъ три хорѡбы на головнѣйшии сѡуть дш҃и, то єсть, гордо^{от} подобнаа водномѡ трѣдѡ наврѣзкомѡ, тѡбестѣ, пх҃лїнѣ. Лѣкомство подобное фѣврѣк горѣчой и прагнеѣ чїначей, вшѣтѣченство подобное проказѣ змѣзючей и заражючей, такъ тежъ сѡуть три лѣкарства тѣмъ хорѡбамъ противныи поѣ часъ смѣрти. Лѣкомствѡ противно єсть ѡпшѣѣ сегѡ свѣта: Пѡдлѡсть погрѣвѣѣѣ, противитъ са гордѡсти: И тѣла зѣпсоваѣ противитъса вшѣтѣченствѡ. И длѣтого до знесѣѣ тѣхъ хорѡбъ дш҃евныхъ вѣрзо потрібна єсть Памать смѣрти. Помѡчна єсть на гордо^{от}, ѡкѡль Янтѡхъ чѣючи себе хорѡбою смѣртѣлною поражѡныѣ и ѡпанѡванымъ, бѡлзню смѣрти, зѣ тѣжкою пх҃и зпровѣженый почѣлъ до познаѣ себе прихѡдїти и себе смират²⁾. Помѣчна на лѣкомство, бо легко погорджує усїми рѣчами той, хто все думає про се, що має умерти. Що и на „вшѣтѣченство“ помагає, доказує Копїстенський випискою з Екклѣзіаста.

Потребе вѣжна єсть памать або д҃уважеѣ смѣрти, до познаѣ власнои д҃улобности, бо „д҃уважючи вѡвѣмъ їкъ великїи смрѡды вѣ смѣрти, їкъ великїи гнїлѡсти, їкъ спрѡснѣи врѣдкѡсти вѡвѣютъ, и ижъ вѡгатѣтва не вѣзволат ѡ смѣрти, рѡскоши ѡ рѡвѣствѣ, и чѣсти и пошанѡвѣѣ ѡ смрѡдѡ, такъ до

¹⁾ ibidem, стор. 52.

²⁾ ibidem, стор. 53.

позна^на своєи підлости, пре^з пámать смéртню члĕкъ прихóдитъ¹⁾. Ёще ёсть и четвѣртый пожĕтокъ Пámати смéрти, жĕ повѣжĕеть члĕка до чинен^на илмѣжнѣхъ цюдроклĕвкѣхъ²⁾. Земських дѣбр не забере чоловік зі собою на другий свѣт, тĕлько Правослáвнѣм вѣра, и добродѣтели з^з тобóю пойдѣтъ. Ёсть ёще и млáрдѣе товáришъ в^в дорóзѣ бѣмѣрлѣмъ Ѣкóлкъ ёсли члĕкъ в^в смéрти запоминáеть ѿ бѣчĕнѣхъ млáрднѣхъ, и млáрдѣе Бжĕе ёго запоминáеть. Клĕжĕннѣи млáрднѣи ижѣ такóвнѣи, млáрдѣе достѣпатъ³⁾. Яле нáйболшĕй зо всѣхъ пожĕткѣхъ пожĕтѣ чинит Пámать смéрти тóтъ, жĕ дáсть ёмѣ нáвѣкки не грѣшити, á гдѣ тákъ, тó стѣймъ вѣти, á потѣймъ нáвѣкки з^з Бгómъ жити. Дхъ стѣий тѣймъ нáсъ бѣпнѣеть, презъ Млáдрцá мóвѣчи. *En p̄asi tois̄ êrhois̄ σοῦ μὲνῆσο τῶν̄ ἐσχάτων̄ σοῦ καὶ εἰς τὸν̄ αἰῶνα οὐκ̄ ἀμαρτήσεις.* Ёкъ всѣхъ, мóвѣтъ, спрáвѣхъ твóнѣхъ паматáй нá ѿстáтокъ твóй, тóестъ нá смéртъ, и нáвѣкки не згрѣши⁴⁾. Тому слáвнѣм тѣдѣ ёсть рѣчь, Правослáвнѣи Хрѣтĕяне, нáмъ Помĕннѣи, Офѣры, Млѣтѣи, и Илмѣжнѣи чĕнѣчи зá дшĕк в^в хѣкъ за снѣвнѣхъ, тѣи цнóты и зá нáшĕк дшĕк чинити, плáчѣчи зá бѣмѣрлѣхъ, и зá своѣ грѣхѣи плáкати⁵⁾. Отжѣ „паматáймѣ нá смéртъ, ижѣ не знáемъ колѣи ѡнá прĕйде⁶⁾“.

І неублаганĕсть і неминучĕсть смерти, і марнĕсть усĕхъ земськихъ утĕхъ, і погубнĕсть тĕлеснѣхъ роскошĕй, і потреба негайнóй покути та жалю за грѣхи, і погляд, що з виду вмерлого та його похорону повиннѣ живѣ брати собѣ духовнĕй пожĕтокъ, ще бĕльше вихваленне Плетенецького та Чарторийськóй за спĕльнѣи обомъ прĕкмети в „Казанью“ Копистенського та проповĕди Лаврентĕя, а в „Омĕлĕи“ вже з початку, як і в проповĕди Зизанĕя, зазначенне великóй користи з памятаннѣа на смерть, і прирĕвнанне людськóго житѣа до плаваннѣа риби або кермованнѣа веслѣремъ корабля, і вичисленне трѣохъ нáйбĕльшихъ хоробъ душевнѣхъ: гордостѣи, лáкĕмства на все туземне і розпусти, і поданне лĕкĕв на сĕї слабостѣи: чимъ скоршѣа покута та вĕчна пригáдка, що смерть вирĕвнуе усе тáй усĕхъ зі собою, і сильне підчеркненне потреби крĕмъ вĕри ще й неминучóго товаришѣа, милосердѣа, і що нáйважнĕйше тотожнѣи цитати з свѣятóго писѣма, — все те говорĕть за деякóю залежнóстю проповĕдĕй Копистенського від Зизанĕвоѣи. Що Копистенськĕй мĕг знати Лаврентĕєву проповĕдь,

1) *ibidem*, стор. 54.2) *ibidem*, стор. 54.3) *ibidem*, стор. 55.4) *ibidem*, стор. 55.5) *ibidem*, стор. 55.6) *ibidem*, стор. 56.

а ще правдоподібнійше міг бути на похоронах княгині Чарторийської, се не виключене, але задля недостатчі позитивних даних годі се твердити. А в таким разі подібність мотивів, настрою і цитатів проповідий Кошистенського та Зизанія промовляють за спільністю жерел, з яких користали оба проповідники.

Польські проповідники, що видали друком свої проповіді, виголошувані на похоронах, ділили такі проповіді на дві, а в більшости на три часті. Найблизшим центром єзуїтської проповіді для Зизанія була Вільна. До Вільни прийшли Єзуїти 1569 р., кілька місяців по люблінській унії. Єзуїтська колегія і при ній низша школа, заснована Єзуїтами, зі всіми приманчивими штучками: прийманнем даром бідних дітей, театральними представленнями і т. д. мали виховати нове покоління в католицьким дусі. Для пропаганди своїх ідей послуговувалися Єзуїти також церковними брацтвами, прилюдними дискусіями, богослуженнями і проповідями. Проповідь була безперервна. Кожного дня, рано й вечером гомоніла вона в єзуїтських костелі на чотирьох мовах: польській, латинській, німецькій і італійській, а при тім проповідниками були такі блискучі бесідники, як Станіслав Варшевіцький, перший ректор виленської єзуїтської колегії, Петро Скарґа, що скоро вславився своєю незвичайною красноріччівістю, і інші. А вплив єзуїтських проповідий був деколи так сильний, що весь зібраний нарід плакав у церкві¹⁾.

Межи 1592—1617 р. вийшли в Вільні ось які похоронні проповіді: Brant J. S. Kazanie przy pogrzebie Jerz. Chodkiewicza, Wilno, 1596; Bembus M. Kazanie na pogrzebie Kiszczyny, Wilno, 1614; Grodzicki Stanisław. Kazanie na pogrzebie Katarzyny Radziwiłłownej o czyscu, Wilno, 1592; Grącki A. Kazanie na pogrzebie Massalskiego, Wilno, 1614; Kazanie na pogrz. Chodkiewicza, Wilno, 1614 і Kazanie powtórzone na pogrz. Chodkiewicza, Wilno, 1614; Kazanie na pogrzebie Woyny, Wilno, 1615; Laudański Wojc. Kazanie przy pogrzebie Alex. Hołowczyńskiego, Wilno, 1617; Piekarski A. Kazanie na pogrzebie Radziwiłłownej, Wilno, 1614; Kazanie na pogrzebie I. Lewana, Wilno, 1615; Widziewicz Marc. Kazanie na pogrzebie Woyny, Wilno, 1615, Kazanie na pogrz. Gabr.

¹⁾ Борьба съ католичествомъ и западно-русская литература кон. XVI — пер. пол. XVII в. А. С. Архангельскаго, стор. 23. Чтенія въ Импер. Общ. истор. и древн. росс. при москов. унив. 1888, кн. I.

Woyny, Wilno, 1616. З тих усіх проповідей пригадують проповідь Лаврентія Kazania Пеккарського та Іронцького. Пеккарський в Kazaniu na pogrzebie Wielmożney Paniey Jey Mości Paniey Barbary Kiszczyny (з 1614 р.) уважає найбільшою філософією роздумування над смертю і має ту спільну гадку з проповідями Копистенського та Зизанія: „згадуючи похорон (помершої), згадуймо власну смерть, а не будемо грішити“. Чи мав сю проповідь Лаврентій під рукою, годі сказати, бо такі гадки бачимо висловлені і в інших проповідях, з яких він цілком певно користав.

За те знав певно Зизаній проповіді Іронцького: Kazanie przy pogrzebie Sławney Pamięci Pana, Je^o Mości P. Wincen- tego Woyny (1615) і Kazanie na pogrzebie Sławney Pamięci Pana, Jego Mości Kniazia Alexandra Massalskiego, Marszałkowicza Grodzinskiego, miane przez X. A. Gr. і т. д. (1614). У проповіді на похороні Войни стрічаємо ту гадку, що гріхи треба відкуплювати милостинею. Навуходоносор за свою гордість, за се, що pysznym у nadętym sercem począł się przechwalać z Babilonu od siebie bogato у z wielkim kosztem budowanego, упав так, że zmaiestatu krolewskiego zrzucony, z sceptrum у korony krolewskiej złupiony między bestyami policzony został. Іронцькі виступає проти засади: „Jedz, pii, tyi, zażyway duszo moia, albowiem masz wiele dobrego“ і з погордою говорить про таких людей: O iako dzisiaj iest wiele takich wieprzow, у Ерикуреуцькув. Щоби могли охоронити ся перед смертю, треба добрих діл. Тут і знаходить ся цитат: „Памятай останні річи, а на віки не згрішиш“. При кінці проповіді завзиває до добрих діл. Як Лаврентій Зизаній, так і Іронцькі відзиваєть ся до аудиторії словами: namileyszy słuchacze moi або namilszy słuchacze moi. А передусім стиль проповіді Зизанія нагадує дуже стиль проповідий Іронцького; розумію тут залюбованне до вживання питань для сильнішого переконання слухача й розпочинання таких питань злучкою „izali nie“, у Зизанія „изали не“.

З другої, наведеної мною проповіді, взяв Зизаній навіть примір на гріх гордості. При кінці першої частини сеї проповіді говорить Іронцькі про гріх гордості і, згадуючи про вавилонську вежу, каже: Така była ona harda wieża Familiey krola Nabuchodonozora, który przeciwko Bogu pysznym sercem wyniesiony, Babilon swoy w zgorę wysoko podnosił: а Pan Bog go wnet obalił, у z bestyami у bydlęty porownał,

że iako woł śiano iadł. Анальоґічне місце в Зизанія звучить: Кралеви заць Навилонскомъ Навухдоносорови, жеса йко вольт пасль на травѣ, що иншого справило, изали не тонже грѣхъ гордости. Зараз потім стоить у проповіді Іронцкого: Та гордість була також у того Антіоха, другого короля, який о своїй власті і силі так дуже думав, що також високі гори хотів виважити на важках (szalach): але Пан Біг зараз укорив ту вежу, коли зрівнав її з гноєм і нестерпним смородом так, що погани смороду його хориби не могли знести самі його комірники, що носили його на кріслі. Примір на гріх гордості з життя Антіоха знаходить ся і в Лаврентієвій проповіді, але сюди міг дістати ся сей примір з проповіді другого польського проповідника; до виказання його впливу на Зизанієву проповідь переходжу тепер.

Тим проповідником був славний Петро Скарґа, якого вплив відбив ся дуже значно й на самому Іронцім. Коли-ж возьмемо під розвагу такі факти, як се, що з усіх творів Скарґи найліпшими були його проповіді принагідні, соймові і похоронні, де сила доказів, гладкий вислів, недостача всякої пересаді визначає так мужеську вимову Скарґи, що вона часто підносить ся до значної висоти¹⁾, а далі слова Фабіяна Бірковського, висказані над трупом Скарґи: *Nierychło takiego kaznodzieię Polska nasza obaczy, który serca ludzkie trzymał w ręku swych, y obracał nimi kędy chciał, przez dziwną a iemu tylko daną wumowę*²⁾, а вкінці сильну пропаганду в Вільні, де першу ролю під тим зглядом відіграв також Скарґа, що іако iedno kazać począł, wzięty był barzo w Powiatach onych Ruskich, ktore poniekąd nie tylko odszczepieństwem krnąbrnym Greckim, ale y trądem sprosnym heretyckim zarażone były³⁾, то й не подивуємо ся, що Скарґа мав сильний вплив і на українських проповідників, а тим самим і на Лаврентія Зизанія.

Початок проповіді Лаврентія се майже дослівний переклад початку Скарґової проповіді: *Kazanie o Smierci*,

¹⁾ Michała Wiszniewskiego *Historia literatury polskiej* t. IX. Краків, 1857, стор. 248.

²⁾ *Na Pogrzebie Wielebnego Oycza X. Piotra Skargi Theologa Societatis Jesu, Wielkiego kaznodzieię Na Dworze, Краків, 1613, стор. 17.*

³⁾ *ibidem*, стор. 13.

ktore się y na pogrzeby przyda. За motto взяв Скарпа слова: Memor esto iudicii mei, sic enim erit et tuum. Mihi heri, et tibi hodie. Eccles: 38.

Єстьса чємѣ заправды задивовати (православніи Хрестіанє) ижѣ мы такѣ часто на смѣлыѣ смѣотрачы, и на погребѣхъ ихъ бываючы, пожиткѣхъ собѣ дѣховного єѣ такового вѣдокѣ не беремо, абысмо гордость и великое шѣ собѣ розсмѣна складали, видачы ѣко насѣ смерть понижаетѣ, и спорохоѣ правѣ мѣшлетѣ, а ижебысмо незакончили вѣ того свѣтнихъ достаткѣхъ и шздобахъ, кдыжѣ всего леда вденѣ позвыти мѣсимо: а навѣть абысмо тѣлѣхъ своеѣхъ недогажали вѣ его пожадливостахъ, поневажѣ такѣ марне смертю нищаетѣ, и ѣко вода на землю вылланаа высухаетѣ.

У Скарпа: Tak często na umierające y umarłe patrząc, tak co dzień po kościołach y smyntarzach po ich grobach depcąc: pożytku duchownego z widoku takiego nie bierzem. abysmy hardość y tę świecką nadołość y wielkie o sobie rozumienie składali. patrząc iako nas śmierć poniża y z prochem y błotem rowna y miesza. abysmy świata y iego dostatkow nie miłowali: ktore nam ta macocha lada kiedy odeymuie, y nagiemi nas gołotami zostawuie. abysmy ціалу y głupim pożądlivościom iego nie służyli: ktore nas tak odbiega y śmiercią niszczeie, y iako woda na ziemię wylana wysycha¹⁾.

Як православному християнинови, не яло ся було Зиванієви наводити цитатів із сьвятого письма в латинськїм тексті, а як знавець грецької мови пописував ся знаннем її; звідси и походять в нього цитати в грецькій мові тут і там, де в Скарпа є польські або, як в motto, латинський:

Я кѣ томѣ слухаємо с пилностю Ісуса Сираха, которыѣ ш осовы шмерлого всиѣ насѣ напминаетѣ такѣ вѣ глави лїи мовачы: *Μνήθητι τὸ κρίμα μὲν οὖν ἐπι δίκης καὶ τὸ σὸν, ἐμοὶ ἐχθρὸς, καὶ σοὶ σήμερον*, то єсть: Памата' на мой єдь, бо и тво' такыѣ єдетѣ, що мнѣ вчера, то тоєѣ сегодня. Жаднаа бовѣмъ речѣ такѣ чѣка до доброго ненаправдетѣ ѣко розмышланіє ш смерти, и ш томѣ що за нею на тамтомѣ свѣти настѣпаєтѣ: вѣ такомѣ бовѣмъ розмышланію чѣкѣ шчы штвораетѣ на тоє що тѣтѣ почынилѣ, аковыѣ єсть теперѣ, и ѣкоса маєтѣ готовати на шныѣ страшныѣ

¹⁾ Kazania przygodne, z innemi drobnieyszemi pracami, o roznych rzeczach wszelkim stanom należących, X. Piotra Skargi. W Krakowie, 1610, стор. 271.

сѣдь Бжій, а ижъ тамъ не досыть на самой вѣркѣ, але ѿ добрыхъ зчынковъ потреба; розмышляйможъ часто ў смерти, а паматаймо на короткость часѣ жывота нашего.

Сеѣ уступъ відповідає отьому місцю з проповіді Скарті: Umarli na nas wołaią iako słyżycie: Pamiętay (towarzyszu) na moy sąd: Bo y twoy taki będzie. Co mnie wczora, to tobie dziśia. Żadna rzecz tak człowieka do dobrego nie naprawuie, żaden stroż zbawienia naszego nie iest pilniejszy: iako rozmyślanie śmierci, y tego co za nią na onym świecie następuje. Tu człowiek oczy otwarza na to, co iest, co był(o), co będzie. Tu rozumu dostae y prawey mądrości. Tu się na przygody swoje przestrzeże y opatrzy. Przetoż pismo do nas mowi: O by to rozum mieli. A który: Ten: aby się na rzeczy ostatnie patrzyli. Izali na tym rozum: Na tym¹⁾.

Роздумувати про смерть треба з апостолом Павлом, а не з тим, про якого згадує Соломон на початку своєї книги премудрости: Апостоль бовкѣм до Коринѣовъ пишѣчы, вѣ першѣмъ посланні вѣ главкѣ з такъ мовить. Брата часъ короткы̄ есть, которы млють жоны, неха̄ вѣдѣть ѣковы̄ ѿхъ немѣли, а которы плачѣть, неха̄ вѣдѣть ѣковы̄ неплачѣчы: а которыся веселять, такъ ѣковы̄ са не веселили, ѿ которы кѣпѣють, такъ ѣковы̄ нѣкого немѣли, ѿ которы зжывають того свѣта, такъ ѣковы̄ нежывали, во минаетъ вѣразъ свѣта того, тоє есть пожѣточное розмысленіє, ѿ wspomинаніє на смерть, ѿ на короткост нѣкнѣшого часѣ. Лечъ з Голомона противны̄ способомъ барзо шкодливое вѣ главкѣ вписаное, безбожны̄ люде̄ wspomинаніє на смерть знаидѣтса, гдѣ такъ вѣ особкѣ шны̄ мовит — Короткы̄ есть ѿ тросканвы̄ часъ жывота нѣшого, а на конци люѣзкомъ шхолоды нѣкмашь: худѣмо а зажыва̄мо дѣбрь которы маємо, зжыва̄мо, покысѣмо молоды, того створина сѣ полностю, вно̄сѣа дорогӣ спива̄мо, вѣнчанимѣса рожею поки незжыветь, вѣдимѣо веселыми ѿ добро̄ мысли. Нащо, акы намъ дѣставале, вѣтѣска̄мо справедливого, не перепѣща̄мо вдовкѣ, ѣнѣ старомѣс, ѿ сивыхъса долговѣчны̄ нестыда̄мо.

Се дословный переклад зі Скартової проповіді: Progrzebne Kazanie wtore, оригінальна тільки переставка слів св. Павла та мудрця, а саме така, що Лаврентій поставив на першій місці се, що в Скарті стоїть на другій місці: Mowi Apostoł święty iako mądry: Braćia czas krotki iest. (I. Cor: 7.). Mowią

¹⁾ ibidem, стор. 271.

też głupi u Mędrea: krotki y tęskliwy iest czas żywota naszego, (Sap: 7) ale z tey krotkości głupi taki koniec y naukę sobie czynią: Gdyż tak krotko żyć: używamy dobr które mamy, używamy pokismy młodzi tego stworzenia prędko: winem się drogim upiamy, wieńczuemy się różą poki nie zwiędnie, bądźmy weseli y dobrej myśli. Na co aby nam dostało, ućiskamy sprawiedliwego, nie przepuszczamy wdowie, ani staremu, y śiwych się długowiecznych nie wstydzmy. Lecz nie taki Apostol ś. z krotkości tey koniec y naukę czyni. Ale mowi: Gdyż krotki czas życia tego iest: ktorzy mają żony, niech będą iakoby ich nie mieli a ktorzy płaczą, niech będą iako nieplaczący. a ktorzy się wesela, tak iakoby się nie weselili. y ktorzy kupują, tak iakoby nic nie mieli. y ktorzy używają świata, tak iakoby nie używali: Bo miia obraz świata tego¹⁾. Далі іде тільки ширше пояснення слів одного й другого виречення і належить певно до автора.

Вкінці сей цитат трохи змінений находить ся і в одній проповіді Йосифа Верещинського, з якого Казань вчерпнув також Лаврентій дещо до своєї проповіді: Pocięcha wielka, że wszelki smutek obroci się w wesele. A to dzisiejszych lat mamy zawsze na bacznosci mieć, gdyż teraz nawięcey nas świat namawia: Krotki iest czas żywota naszego, a nie masz ochłody na końcu człowieczym: chodźmy, używamy dobr tego świata, wina drogiego napijamy się, y potraw drogich pożywamy, maściami drogimi pomazujemy się²⁾. Як видно, свій цитат узяв Лаврентій з проповіді Скарті, а не звідси.

Добра смерть і чиста совість ліпші від усіх роскошій і сего-світніх дібр: Я протожь, авысмося такои блаженнои смерти ѿ Бга сподовили, потреба естъ намъ, намишвыи мои, ѿ нюй паматати, ѿ авысмося чыстыми въ всемъ противко неи ставили, ѿставичне ѿ ню' розмыслати: Ако ковѣмъ корабль ѿ шкста концѣмъ, то естъ стыромся швертаеть, ѿ рыка окномъ все ткло

¹⁾ ibidem, стор. 243. У першій вгадуваній проповіді Скарті сей цитат трохи відмінний: Krotki iest y tęskliwy czas żywota naszego: a na końcu ludzkim ochłody nie masz. Podźmy a zażywamy dobr które są. Wieńczuemy się różą, pierwey niż powiędnie, ibidem, стор. 271 i 272.

²⁾ Kazania albo Cwiczenia chrześcijańskie na XVIII Niedziel — Josepha Wereszczynskiego, Kраків, 1587, стор. 233.

своє провадити: такъ и православны' Хрестіанинъ, конце^{мъ}, то естъ, розмышланемъ ѿ смерти, весь животъ сво', и всѣ справы свои, абы нѣгды не згрѣшилъ, справовати маеть, іако мовитъ Ісусъ Евра^{хъ} въ главлѣ *Ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις σὺ μνησῶν τὰ ἔσχατα σὺ, μὴ εἰς τὸν αἰῶνα ἧχ ἁμαρτήσεις*, то естъ: Но всѣхъ справа^{хъ} твоихъ памата' на штатніи припадки твои, а на вѣки не згрѣшишь. Розмысланіе вѣкъ^{мъ} ѿ смерти, великій а нещасцованы' пожитокъ дшївны' на^{мъ} приносить, бо естъ на^{мъ} пересторогою шобливою абысмо негрѣшили, грѣхъ вѣкъ^{мъ} человекѣкъ смерть вѣчною съдлаваеть, а розмысланіе зась ш тѣи почешнїи смерти (ш котори тєразъ мовимо) ѿ грѣха ѿдалаеть, а пото^{мъ} и ѿ смерти вѣчно' избеваеть.

Сеї уступ відповідає двом місцям Скартїого „Kazania o Śmierci“. Першій з них: У Мєдрзєс upomina: We wszystkim co czynisz pamiętaj na ostatnie przypadki twoje: a wiecznie grzeszyć nie będziesz. У на другим місєсцє мови: Słuchaj rady a przynmu kazanie, a bądź mądry w ostatnich przypadkach twoich¹). Другий отсеї: Nie dla tego o śmierci myśleć radzim, abysmy melankolią mieli: ale żebyśmy wieczney u piekielney melankoliey uszli. Rozmyślanie o śmierci, z weselem się kończy. Bo dobra śmierć, radość wieczną przynosi, z ktorey się lepiej uweselisz, niżli z roskoszy y bogactwa wszystkiego świata. іако окрєт у szkuta ко̀нцєм, то ієст стєрем сє obraca, у ryba ogonem wszystko swe ciało pędzi: tak mądry wszytek żywot swoy kòнцєм у rozmyślanim śmierci sprawuie²).

Неоригінальне також у Лаврентія дальше речєннє: Длатого Гѣ Бѣъ продкѣмъ нашѣмъ смертїю, абы наню паматаючы не сѣгрѣшали, ещє вѣ рани погрозылъ, бо в Скартїи читаємо: Rozmyślanie pilne śmierci, broni od wszystkich grzechow y pokusy od nich odpędza. Bo Pan Bog, aby mu nie grzeszył człowiek, śmiercią mu pogroził³).

Коли Лаврентїй говорить про прародичів, що як вони сѣгрѣшилѣ зновѣ имѣ паматъ смертнїю ѿнови^{хъ}, зєравшы ихъ въ скоры мертвѣхъ выдлатъ, се місце відповідає ось якому уступови ившїої проповїди Скартїи, якою також користував ся Зизанїй при компїляції своєї, а саме: О trzecim nieprzyiacielu, to iest, o cieiele własnym naszym, Kazanie

¹) Скартїа, Kazania przygodne, стор. 271.

²) ibidem, стор. 272.

³) ibidem, стор. 273.

wtore. Ciało iest, читаємо тут, sługa y niewolnik nasz: ale po grzechu onym Jadama oycza naszego, posłuszeństwo nam ten sługa wypowiedział. y za to się bardzo wstydzim, iż go ukarać nie możemy. y przetoż zaraz po grzechu Jadam i Jewa wstydzicie się y pokrywać poczęli¹⁾.

Яка-ж наука для нас з того покарання прародичів в раю? То подавъ Гдѣ Бгѣ Бесѣджитель тымъ прикладомъ людемъ, абы жаднои годѣны забывали о смертности своѣ, але пам'ятаючи на такове предковъ нишѣ скараніє, абы болше не грѣшили: Лечь мы тоє на вспакъ швертаємо: гды бовѣмъ са въ колѣнъ швѣдью, а́бо въ скѣры соболей и рысовъ шверемо на смерть не тылко непам'ятаємо, але еще цю горшакъ, стогоса хлюбимо: а зедвабны пакъ шатѣ, зѣ роботы мизерны рокачковъ, мисто покору, надъ иншшеся пересажаємо, и счого бысмо мѣли недо-статокъ сво' познати, и карность за грѣх на насъ допущеннью, шплакивати, стого собѣ славы и чести примножыти шчлѣємо, и впыхѣса неростропне подносимо, и такъ са непристо'но хвалимо, а́ковы са казенъ хвалилъ з своихъ ка'дановъ, цю єсть барзо смѣшнаа и шплаканаа.

Сей уступ є розширенням і поетичним пересказом отсих слів проповіді Скарпі: Ма y то rozmyślanie o śmierci, iż się w świecie nie zakocha, y szczęścia iego dufać, y do niego przystawać nie będzie mógł ten, ktory pilnie w oczy śmierci weyrzy. Jako do więźnia iuż na gardło potępionego, a tyło godziny wywiedzenia czekającego, gdy z muzyką przydą, y wielkimi go imiony i bogactwy daruią: on się na to nie obeyrzy, iedno rzeczce: co mnie potym: lada mię kiedy na plac wywiodą y zetną²⁾.

Дальше речення, що говорить про можливість оборони перед лихою смертю — безнастанним памятаннем про неї і оми-наннем покус до гріха, се скорочення і парафраза отсього місця Скарпової проповіді: Naostatek trwać długo w grzechu nie może, kto na tych księgach o śmierci często czyta. gdyż Mędrzec mowi: Pamiętay na koniec, a wiecznie grzeszyć nie będziesz. To jest, długo w grzechu leżeć nie możesz, gdy ochotnie się na rozmyślaniu o śmierci, y o tym co po niey idzie zabawisz. Gdy sobie sam rzeczysz: Długoż tego: Lada kiedy zaydzie mię śmierć, czasu do pokuty nie będzie, nagle

¹⁾ ibidem, стор. 231.

²⁾ ibidem, стор. 273.

moęę upaść, y w niemocy samey trudna y nie tak pożyteczna, bo przymuszona pokuta będzie¹⁾.

Говорячи про гріх гордості, як се робить і Скартіа, наводить за ним Зизаній як відстрашаючий примір того гріху Антіоха: **О** Янтіухъ засъ кролю Єгипетско^м что рекъ; которомъ прышло до невчасной покѣты, гды сродже ѿ Б҃га пораженъ за грѣхъ zostавши, а мизерне с^ъ того свѣкта южъ сходачы, ты слова над волю свою вырекль. *Δικαιον ὑποτάσσεσθαι τῷ Θεῷ, καὶ μὴ θνητὸν ὄντα ἰσθδεα φρονεῖν ὑπερηφάνως*; то есть. **Г**л҃шнлаа есть речъ Б҃҃са понижыти и поддати, а смертелны чл҃къ равнѣтса Б҃҃са немаетъ.

У Скартіа: Coż się pysznisz, mowi Мѣдрзец, ziemio y people? Antiochus w szczęściu krotkim y omylnym mniemał, iż y wiatrom morskim, mowi pismo, rozkazować y gory zważyć mogł. Gdy w ciężką niemoc upadł a śmierć swoię widział: pychę złożył y mowił: Słuszna rzecz Bogu się poniżyć y oddać, a śmiertelny człowiek równać się Bogu nie ma²⁾.

За Скартію зі згадуваної проповіді: О третьім неприяціелу наводить Лаврентій Зизаній примір покарання за розпусту потопом людства, Содоми і Гоморри, а за иньші гріхи Венаминового покоління, Сихему, Давида та Соломона. Ріжниця тільки ся, що Лаврентій наводить сї приміри за прикладом Тронцкого в формі питань: **Г**одѣла и Гоморра изали не за грѣхъ вшетеченства, надъ прырожина ѿ нѣхъ чыненого, огне^м знекаа есть спаленаа; **П**отопъ изали не за грѣхы весь свѣктъ затопиль; **В**енѣминовое поколѣнїе в^ъ Краван мѣсти изали за безаконїе не звѣщило; **С**ихемъ мѣсто ѿ **С**улмона и **Л**евви сїновъ **І**акововыхъ за зквалценїе сестры ихъ, изалиса не вѣквостъ шкернѣло; **Д**авидъ царь изали не за тонь роспѣстны грѣхъ много кѣдъ стѣрпиль. **С**оломонъ снѣ ѣго изали не балвохвалцею напотымъ с^ъ премѣдрого зосталъ.

Наведеннем отсих примірів у формі питання скондензував Лаврентій значно розволіклисть анальоічних місць у проповіді Скартіа: Jako srogi iest Pan Bog na ten grzech, pokazal to naprzod potop y zguba wszystkich ludzi na świecie, ktorzy tym grzechem cielesnym popsowani, naprawić się kazanim y pogrozkami Bożemi przez Noego niechcieli³⁾. А далі читаємо: А на Содоміе y Гоморзе y onym powiećie wszyst-

¹⁾ ibidem, стор. 273.

²⁾ ibidem, стор. 272.

³⁾ ibidem, стор. 231.

kim, iaki P. Bog gniew pokazał; Tak ta złość y niecnota cielesna ludzие popsowała: iż się dzieięć dobrych i pobożnych, między wszystkimi naleść nie mogło. Przetoż ogniem śiarczyстым z nieba pogubieni, na wieczne potępienie poszli. y do dziś dzień ziemia ona bez rodzaju y trawy, złość obywatelow onych obwoływa. W niebo wołał grzech on pomsty do Boga, y przyść na nie musiała. Taż cielesność y wszeteczność zgubiła Sychem miasto, y krola iey, y wszystkie obywatele, którzy pobić, grzechu pana swego, który był Dynę onę corkę Jakoba Patryarchy porwał, przypłacili. Dla tegoż grzechu, powiat ieden Beniamina z Gabończyki prawie zagań, y wiele tysięcy ludzi krew rozlało¹⁾. Далі по кількох стрічках стоить: Ten grzech Dawida, acz świętego y pokutuiącego, o wielkie karanie na świecie przyprawił... Salomona mądrego wszeteczność niewieście do głupstwa niesłychanego y do bałwochwalstwa przywiodło: y rozdwoienie szkodliwe krolestwa iego za Roboama uczyniło²⁾.

Приклад про Гіезія взяв Лаврентій з иньшого польського проповідника, як зараз покажуть ся, а дальші приміри зачерпнув з якихось переочених мною проповідий, або, що менше можливе, з біблійної історії. Потім знову слідує уступ зі Скарті: Я в само^м згодн^кк^к Бж^ж Мо^у сяю что рекн^с; тон^к ков^км^к мж^ж Бж^ж великим^к на^м ест^ь прикладо^м абысмо не гршыли: ко если том^с так^к великом^с свое^м згодн^кк^кови, й мило^мс кохан^кков^к, для которого, вшытком^с народови шном^с безбожном^с перепстн^л, единого гр^кх^с (то ест^ь, иж^ь з^ь ревності Бж^ж а з^ь м^клости к^с страпленны^х браті^л свои^х, египтанина зав^кл^ь) не шпстн^л, ко м^с в^ь землю ш^кцансю в^нти недопстн^л: а ажкож^ь мы гр^шн^ни, розмантыми гр^кх^{ами} покаланы, так^к небале жыючы, а покажн^не свое д^н оде дн^л ш^кл^лдоучы, розсм^кти в^сде^м же зостані^м без^ь каран^л; в заправды если выкраны^х згодн^кк^к свои^х нешпстн^л, поготовю й нам^ь, еслися непокл^м, нешпстн^л.

У Скарті в проповіді: На Піяте побудкє до Modlitwy czterdzieści godzin читаемо: Ale co nadziejsza, iż y swemu Moyeszowi Pan Bog nie przepuścił, которого miał sobie za osobne kochanie, y z którym iako przyiaciel z przyiacielem rozmawiał: bo mu karania onego za

¹⁾ ibidem, стор. 231.

²⁾ ibidem, стор. 232.

grzech, nieiakiiego u skały z ktorey wodę ludziom słowem Bożym wypuszczał, niedowiarstwa, odpuścić nigdy niechciał: iż do obiecanej ziemi wniść niemiał¹⁾.

Як і Скарта, завзиває і Лаврентій попри віру до добрих і милосерних діл. Вихваленне помершої княгині має також багато спільних точок зі сучасними польськими похоронними проповідями, але воно не взорозане на одній проповіді. У своїй проповіді згадує Лаврентій про Івана Милостивого, про якого говорить ся і в передмові до апокаліпси св. Андрея з 1625 р.

Взірцем для проповідий Скарти був без сумніву його попередник, рівно знаменитий проповідник Якуб Вуек, а що до мови, то Вуек був тим щеплем, по яким Скарта підніс ся до такої висоти²⁾. І своїми „Postilla Katholicka“ і „Postilla Katholicka Mniejsza“ (Краків, 1596) не полишив ся Вуек без впливу на Лаврентієву проповідь. З першої взяв Зизаній примір покарання Гізія: Гізы слѣга Елисеа пророка, изали не для тогожъ грѣхъ лакометка трѣдо³⁾ естъ скараны? У Вуека говорить ся про Гізія ось що: Wtóry trędowaty iest, każdy łakomy człowiek: ktorego figura iest w onym Giezym, weźniu y słudze Elizeusza Proroka: który nieboraczek chćiwością pieniędzy wniešiony biezał za Naamanem Syrijskim ksiązęciem, y nad wołą Pana swojego, wziął od niego dary potaiemnie iako on rozumiał. Ale to P. Bogu y świętemu Prorokowi iego tajno nie było, który go oto y słowy skarał y trędem zaraził iako otym w księgach krolewskich szerzey czytać możesz³⁾. З відси міг узяти Лаврентій і цитат з евангелія св. Матея, бо й на ній слідний вплив польської мови: шесте колвекъ зчинили едїномс с^ъ тыхъ моиухъ наименшыхъ братїй, мнѣ сотворили есте, прїидите благословенныи ѿца моего, наследуйте царство зготованное вамъ ѿ початкѣ свѣтѣа. Перша частина сього цитату у Вуека: Zaprawdę powiedam wam, kiedyście

1) Kazania o Siedmi Sakramentach Kościoła S. Katholickiego, Kраків, 1600, стор. 204. Впрочім проповіді о семи тайнах на-ходять ся і в цитованих уже „Kazaniach przygodnych“.

2) Piotr Skarga i jego wiek przez M. J. A. Rychlickiego, Краків, 1850, стор. 203.

3) Postylle Katholickney na niedziele część wtora letnia: od Troyce s. az do Adventu. Niedziele cztertnastey po Troycy Świętey: O dziesięćorakim duchownym thrądzie, стор. 1250.

kolwiek czynili iednemu z tych braćiey moich namnieyszych, mnieście to czynili¹⁾, пригадала Лаврентієву другу, яка й вийшла вже в нього поправнішою церковно-славянщиною.

Велика Постілля Вуєка подала Лаврентієви також приміри Божого милосердя для щиро покутуючих і жалуючих грішників, а передусім з життя Марії Магдалини і Закхея. Про першу каже Вуєк: Albowiem w Pawle y w Mgdaleni, y w innych grzesznikach dobnych (sic, podobnych) okazać Bog raczył wielkość miłosierdzia swego, aby innym grzesznym przykład pokuty, y nadzieę odpuszczenia zostawił: aby żaden y w największych złościach y sp(r)osnościach nigdy nie rozpaczał: ale raczeу przez pokutę śpieszył się do nadzieie odpuszczenia²⁾. До наслідування другого завзиває ось якими словами: Naśladujże Zacheusza onego Celnika świętego, który nietylko przywrócił to, czego był źle nabył: ale y połowicę majątności swoiey dobrze nabytey rozdał, a w czym kogo oszukał, czworako nadgradzał³⁾.

Слідний вплив в Лаврентієвій проповіді також Католицької Постілли Меншої. І так в проповіді на третю неділю по св. Трійці Бог ззиває грішників до покути: Y dlategoć nas często a gęsto Pan Bog upomina mówiąc: Nawroćcie się do mnie, a ia zasię też się do was nawrocę. Y Jakub ś. Przybliźcie się do Boga, a on się też do was przybliży. Albowiem daleko od grzesnych zbawienie: a wszyscy ktorzy się od

¹⁾ ibidem. Niedziele dwudziestey y szostey, po naświętszey Troycy; o sprawie sądu Bożego. Уживаю краківського видання: Postilla catholica, to jest Kazania na ewangelie niedzielne y odświętne przez cały rok, стор. 1533.

²⁾ Postylle Katholiczney o świętych, część pierwsza ożimia. Na dzień nawrocenia Pawła świętego, стор. 303. Аналогічні думки стрічаємо впрочім також у цитованих уже вище „Kazaniach“ Верещинського з 1587 р, стор. 284: Gdzieby był, proszę cię, Dawid, Piotr, Matheus, Magdalena, y ona druga niewiasta, która była na cudzołóstwie uchwycona: y owszem wiele innych im podobnych, ktorzy przed tym rozlicznymi grzechami byli oszpeceni. Ale gdy P. Bog z wielkiego miłosierdzia swego cierpiał ie w wielkiej dobroci, tedy oni przez łaskę Bożą obaczyli się, a opuściwszy grzechy, nawrócili się ku pokucie y wielki pożytek kościołowi przynieśli.

³⁾ Postylle Katholiczney o świętych. Część wtora letnia. Na dzień świętey Maryey Magdaleny. Тема проповіді: Wizerunek prawdziwey pokuty w Magdaleni: o godnych owocach pokuty, y o wczynkach dobrych, стор. 591.

Boга oddalaia, ci rogina¹⁾. Подібними словами радить просити Бога підчас навернення до нього й Зизаній: такъ ковкмъ са й йнши пророцы з²⁾ Давыдо³⁾ с⁴⁾тѣмъ молили, мовачы: Навернѣ насъ Бжѣ зєавитєлю нашъ, наверни насъ а мысѣ до тебе навернемо, такъ ковк⁵⁾ барзо славыми й немоцными естєсмо, ижъ й покѣтовати а жаловати за грѣхи ншѣ сами с⁶⁾ себе презъ твоєй помощи Гї Бжѣ, неможемо, ажъ хѣба за ласкою й помоцѣ твоєю того всего достѣпємо.

Чим скорше навернення до Бога доконче потрібне з тої причини, що для грішників приготовані на другім світі страшні муки. А до того навіть хотанєкы и жадны⁷⁾ мѣкѣ грѣшнѣкѣмъ зготованы⁸⁾ не было, єднакже з дрѣго⁹⁾ стороны непристойтє намъ лєвєсмо взѣмєло сѣвжили томѣ, которы¹⁰⁾ с¹¹⁾ такоєю горячєстю ѡддєлѣ самого сєбє на сѣвжєс зєавѣкна ншєго Гѣ ншѣ Іс Хс... Таку саму гадку висказує i Вуєк: A gdyż tak wielka miłość iest Boża przeciwko nam, azaż nie przystoi, braćia namiley-szy, abysmy też wzaiem miłowali tego nade wszystko, który nas tak pierwey umiłowal¹²⁾.

З того самого жерєла взѣв вкїнци Лаврентій i той уступ, який дуже мало змінив у своїм місці: Wszakże żaden się niechay tak nie spuszcza na miłosierdzie iego, żeby miał odkładać nawrocenie swoje, na on punkt ostateczny. Bo acz ci iest dziwnie miłosierny, ale iesli się nie poprawisz, wpadniesz nie w mnieyszą sprawiedliwość iego¹³⁾. Остаточнє Вуєк у своїй проповіді на dzień погrzeбу człowieka chrześcijańskiego говорить також у першій частині о роżyтках rozmyślenia śmierci.

Повисше згадав я вже про проповіді ще одного польського проповідника, що з ними був ознайомлений Лаврентій Зизаній. Се проповіді Верещинського. На оправданне, що Лаврентій користав і з того жерєла, наведу хочби отсеї примір: Drudzy zasię w wielkim poczćie są, ktorzy przyjąwszy raz na Chrzcіє świętym świątobliwość, znowu się kałą, mażą grzechy, nie inaczeу iedno iako świnia błotem, wracaiąc się do plugastwa iako pies do swoich plwocin, imię Chrześcijańskie mażąc rozmaitymi grzechy¹⁴⁾. Завізавши слухачів ити в слїди Марїї Мар-

1) Postilla Katholicka Mniejsza, Краків, 1596, стор. 278.

2) ibidem, стор. 565.

3) ibidem, стор. 588.

4) Kazania albo Cwiczenia chrześcijańskie, стор. 282.

далини та Закхея, ставить Зизаній ось яку умову: тилко того намъ потреба абысмо и мы прыкладомъ ихъ по покѣтк сѣшъ зновъ ся до грѣховъ, а́кобы пѣсь на свои блевотѣны, неvertsали, инацѣ' ковѣмъ таковою покѣстою не толко грѣховъ непозвѣдомо, але ще бѣльше розгнѣвимо Бога й стягнемо на себе вѣчні муки.

Надармо виступали оборонці чистоти православної віри проти переймання з латинських проповідників. Безуспішно відкликував ся Кирило Транквіліон Славровецький у передмові до свого учительного евангелія до православних: *Нѣщо ѣноє тѣлко мѣть бѣжнѣго, ѣ з'бавѣна лю́дское подвиже мѣ нѣто; (себто до уложення учительного евангелія) ѣбо о́ко моє видѣло върбѣдѣ мѣемъ мнѣго такѣвыхъ члѣквѣк ѣбѣихъ стѣнѣвъ, свѣцкого; такѣ ѣ дѣхов'ныхъ, кътѣрѣи о́удалиса зачѣжѣи нао́уками, ѣ разными постѣлами прѣтѣвнѣхъ' црѣкви еѣи за арѣан'скими поноу́рскими, ѣ ка'вѣк'скими. ѣ ѣ́ко мѣхъ^а наслади мѣда; такѣ ѣ ѣнѣи напѣрѣстнѣхъ ѣ сѣсѣнѣю ш'код'ливѣхъ дѣтапѣли, ѣ ѣ́дом' горѣсти смѣрт'нобѣснои дѣшъ своѣхъ, ѣ лю́дскихъ забивѣли¹⁾.* Мелетій Смотрицький у своїм останнім творі, що вийшов 1629 р., в *Exthesis abo Expostvlatia, to iest, rosprawa Międyz Apologią i Antidotem*, відповідаючи на *Antidotum przeczacznemu narodowi ruskiemu albo warunek przeciw apologie Мужилловського*, вже докладно доказує примірами з дійсности справедливості своєї думки про недостачу освіти межі київськими ученими та заразом згадує і про переймання і наслідуванне західніх учених в українських землях. „*Mowisz o sobie, звертаєть ся Смотрицький до Мужилловського, azaż nie mamy Pasterzow? azaż nie mamy Kaznodźieiov? ludzie mądrych y godnych? Wiem ia to y bez tey chluby twey Antidotisto dobrze, że v was ludzie mądrych, Kaznodźieiov wczonych, Pasterzow czułych aż nazbyt za ktorých czułością nauką y mądrością, narod strony waszey, tak chlebem słowa Bożego roztył, że iuż drudzy w siłach swych, prze zapłaskłе dusze swey boki, za ledwie się ruszyć mogą. O nieszczęsny czuły Pasterzu, mądry nauczycielu: Co za ślady masz mądrości swey teraz: Przodkow swych Schismatykow przed tymi laty? Czym się chlubisz? czym się wynosisz? Toć to twoi najmędrszy Kazno-*

¹⁾ *Євгліє Учителиное албо кáзаниа, Рахманів, 1619. Пред'мова до читѣлника.* Примірник сього евангелія находить ся в Музею церковнім у Львові, ч. 559. Пор. Обзоръ русской духовной литературы Филарета, т. I, стор. 264.

dzieie, coć tych Haeretyckich błędow narodzili. By nie Rzym-
skie Postille, nie pokwapilbyś się Krasomowco na Kazalnicy :
y gęby Mędrelo rozdźiewić nieumiałbyś. Cały Besseusza,
ktory cię z Kazalnicy twey mowić vczy: częgom dobrze świa-
dom, bez ktorego koła twoie skrzypią, iak v woźnicy bez
maźnicy: a przedśieś ty mądry, y twoi wszyscy. Ow na sug-
gest z Osoryuszem, ow z Fabriciuszem, ow z Skargą, insze
z inszemi Rzymskiego Kościoła Kaznodźieiami, bez ktorych
wy ni tchniecie: A iednak ci Mistrze y Nauczyciele waszy,
v was Haeretycy: a wy ktorzy bez nich swych Kazani (wy-
iąwszy Haeretyckie) mieć nie możecie, Katholicy?¹⁾ Далі закидає
Смотрицький православним: V was, iako baczmy, większa chluba,
niż rzecz. we wszytkiej Ruskiej ziemi, tak szerokiej, trzech Ka-
znodźieiw niemaćie: a iednak pełną gębą tysiącami mieć
ich chlubićie się, iakobyście gdzieś na inszym świecie żyli.
wiedzą Schismatyku sąsiedzi, iako kto siedzi: Widźimy do-
statki wasze Duchowne²⁾. З православним духовенством сто-
яла так погано справа, що о Dyaka dobrego trudno: о Swie-
schenika wzonego trudniej: о Kaznodźieię mądrego ni py-
taу³⁾.

Литовсько-руські землі були злучені з Польщею в одну
цілість, в якій висші стани наслідували невольничо все, що
польське. Вплив польського образования на литовсько-руську
аристократію улєкшував особливо розвинений під той час зви-
чай, що молоді люди подорожували в західньо-європейські сто-
рони та цілими роками перебували на західньо-європейських
університетах. Не инакше було й дома. З недостачі власних
засобів до освіти треба було віддавати діти в польські
єзуїтські школи або держати домових учителів, також по біль-
шій часті Поляків а то й Єзуїтів. Плідну проповідничу твор-
чість в Польщі треба було зрівноважити такою-ж творчістю
в українських землях. Бо-ж кожного, що бажав ліншого стану,

¹⁾ Exethesis abo Expostvlatia to iest, rosprawa Między
Apologią y Antidotum o Ostanek błędow w Haereziy y kłamstw
w Zyzaniowych, Philaletowych, Orthologowych, y Klerykowych, 1629
(Бібл. Оссол. 15909), картка 6, друга сторона. Пор. П. Пекарскій,
Представители Киевской учености въ половинѣ XVII-го столѣтія. Исто-
рико-литературныя очерки. Отечественныя Записки, т. CXL, отд. I,
стор. 572. Також Порфірєв: Истор. рус. слов., стор. 620.

²⁾ Exethesis, картка 7.

³⁾ ibidem, картка 100.

що уважно слідив за зростом польсько-єзуїтської пропаганди в українських землях, мусів до живого вразити зміст листу князя Константина Острожського до Іпатія Потія: „Не отъ чого иншого розмножило ся mezi людьми такое лѣнивство, оспалство и отступленіе отъ вѣры, яко наибольшей отъ того, ижъ устали учителя, устали проповѣдачи слова Божого, устали науки, устали казанья“¹⁾. Для боротьби з ворогами православя треба було оружя тих ворогів. Таке оружя найкрасше в виді шкіл і друкарень кували братства, що від 80 рр. 16 віку були довгий час найтривкішим забором православя. Але хоч в 16 і 17 віках появил ся в українських землях спеціальний уряд проповідників, який справували при соборах, монастирях і братствах духовні особи, що одержали више образование; хоч титул проповідника міг був стати предметом гордості, бо се був почесний титул, який зазначувано на виданнях, все таки не богато імен православних проповідників переховала нам історія по кінець 20 рр. 17 віку. Належать тут: Стефан Зизаній, якого проповіді не заховали ся до наших часів з виїмком надрукованого полемічного пляїяту *Казанье св. Кирила о Антихристе*; Лаврентій Зизаній зі своїм поученнем на похорон княгині Чарторийської²⁾; Кирило Транквіліон Ставровецький, що хоч у передмові до свого учительного євангелія нарікав на чужі постіллі, сам посуджений в симпатіях до католиків перейшов на унію, а головною причиною його переходу, здаєть ся, було те саме євангеліє³⁾; Захарій Копистенський, що видав дві згаду-

¹⁾ Акты З. Р. т. IV, стор. 65.

²⁾ На шестім засіданню історичного товариства лігонисця Нестора дня 28 лютого 1893 р. вказав проф. С. Т. Голубев на високий артистичний розвій української проповіді в першій четвертині 17 в. з боку зверхньої форми й її глибоку думку та горяче релігійне чуте з боку внутрішнього змісту, звернув особливу увагу на оригінальні й переводні проповіді Лаврентія Зизанія Тустановського та подав кілька їх зразків. Чтенія истор. общ. лѣтоп. Нестора, книга восьмая, Київ, 1894, стор. 9. Мені незвісна ні така розвідка проф. Голубева, ні в відомих мені описах рукописий бібліотек не стрінув я ніде згадки про Лаврентієві проповіді.

³⁾ Се можна думати з осьього уступу рукописи: *Indicium, to iest pokazanie Cerkwie prawdziwey, iak dawno y od kogo początek swoy wzięła y poszum ią poznać?* (Музей Ставр. Інст.): *Kirył bez brody dla Cerkwie li, albo dla dusznego zbawienia poszedł w te drogi Patronów swoich y vdał się do sekty rozpustnych Vnitów? Ażali nie dla tego, że Xięgi Ewangelie uczytelne, to iest, Kazania niedzielne y święteczne z cudzych Płatkow, nauce wschodniey Cerkwie prze-*

вані проповіді звязані з іменем і діяльністю Плетенецького (Казань на честномъ погребѣ і Омїаїа, обі в Києві 1625 р.); Білорус Леонтій Карпович, що видав в Євю 1615 р. в одній брошурі дві проповіді: на преображеніє і успеніє; Мелетій Смотрицький, що видав 1620 р. в Вильні похоронну проповідь на смерть Карповича; та Павло Люткович, що 1622 р. видав похоронну проповідь на смерть Александра Шептицького. Найближчими друкованими проповідями опісля було Казань по-грецькому над тілом князя Ілії Святиполка Четвертинського¹⁾ та проповіді Петра Могили. Про проповідничу діяльність деякого довідуємо ся тільки з підпису. Так у передмові до київської цвітневої Трюди в 1631 р. читаємо: „ієромонахъ Тарасій Левковичъ Земка, проповѣдникъ слова Божія и корректоръ въ типографіи монастыря Печерскаго кїевскаго“²⁾. І в сих друкованих проповідях і в тих, які лишили ся в рукописах зі своїми незвісними авторами, слідний дуже часто вплив латинської і польської проповіді. І не дивно. Коли взяти під розвагу сю обставину, що круг літератури, доступний у тодішніх школах для учителів і учеників, давали твори латино-польських письменників; що, як уже вище зазначено, учителі одержували своє образование по більшій часті в єзуїтських колеїях, то й докір Смотрицького — католика православним находити своє умотивованне.

Чому Лаврентій Зизаній не випустив у світ друком своїх проповідій, отже й сеї на похорон княгині Чарторийської? Здаєть ся, свідомість великої неоритінальності своїх проповідій і страх наразити ся на закиди задля неправославних еле-

ciwne, skleiwszy przez druk na świat puścił, a gdy za to na synodzie Duchownym był strofowany, wymagano po nim, aby one Xiegi dał pod Censurę y Wwagę duchownych, a przesądziwszy na świat puszczono, żadną miarą na to pozwolić y upokorzyć sie nie chcąc, do tey sekty Vnitów przyłączył sie, y z temi xiegami za dobrego iest przyięty? Библиографическія находки Я. О. Головацкаго. Спб., 1873, стор. 7.

¹⁾ Про проповідь Ігнатія Старушича на похоронах князя Ілії Святиполка Четвертинського 1641 р. є розвідка В. Перетца: Къ характеристикѣ общественныхъ отношеній въ Малороссіи XVII в. (Извѣстія отдѣлення русскаго языка и словесности Академіи Наукъ 1903, кн. 2, стор. 159—168).

²⁾ Южно-руское проповѣдничество XVI и XVII вв. (по латино-польскимъ образцамъ) Ф. Терновскаго, Київ, 1869. Відбитка з „Руководства для сельскихъ пастырей“, стор. 4.

ментів у них, які мимовільно мусли діставати ся з жерел, якими користував ся Лаврентій, стримували його видаваги друком свої проповіді. Його похоронна проповідь є талановитою компіляцією, кажу талановитою, бо проповідь написана з житем і на перший погляд робить вражінне самостійної роботи. Що вона є компіляцією, а місцями прямим плягіатом, показав се подрібний її розбір. Мотто й головні мотиви взяв до неї із проповіді Скарті о смерті, яка придасть ся і на похороні. Звідси запозичив і початок своєї проповіді, що є майже дослівним перекладом оригіналу, звідси зачерпнув і деякі приміри на поодинокі гріхи, що більше навіть цитати зі сьвятого письма, хоч їх наводить у грецькім тексті і додає переклад на живу мову. І ціла будова проповіді Лаврентія взорована на проповіді Скарті. То місце проповіді, де говорить про се, яку науку беруть мудрі, а яку дурні з короткості людського життя, є сливе дослівним перекладом відповідного уступу другої проповіді Скарті п. в. *Pogrzebne kaza ie wtore*. Приміри покарання за тілесну змисловість узяв Лаврентій з другої проповіді: *O trzecim nieprzyjaćielu, to iest, o ćiele własnym naszym*. Примір покарання непослуху Мойсея запозичений із проповідий Скарті о сьвятых тайнах.

Менше вже впливу Вуєка в проповіді Лаврентія і се, здасть ся, наслідок начитанности в його постіллях. Сей вплив слідний передусім у третій частині проповіді Лаврентія — в зазиві до покаяння і навернення до Бога, де вплив проповідий Вуєка перехрещуєть ся і мішаєть ся з впливом проповідий иньшого польського проповідника — Верещинського. З виленських проповідників був Лаврентій обізнаний без сумніву з похоронними проповідями Тронцкого, що помічуєть передусім в тім місці проповіді, де автор уживає форми питань. Ту дістаєть ся прямо вражінне, що обі проповіді духовий продукт одного й того самого автора. Що иньші сучасні похоронні проповіді, видані у Вильні, не полишили сліду на Лаврентієвій проповіді, се тільки вийшло на користь його проповіді, бо увільнило її від схолястичної балаканини з одного боку, а надало їй живости і легкості, далекої від штучности і бомбасту з другого, які в великій мірі подибуємо в сучасних польських похоронних проповідях, друкованих у Вильні. Коли-ж Лаврентій Зизаній відважив ся виголосити ось таку компіляцію на похоронах княгині Чарторийської, де все таки міг найти ся хтось зі світського стану або з духовенства, що міг сконтролювати жерела

його компіляції, то на амвону парохіяльної церкви міг виходити з проповідями Скарґи, Вуска чи якого иншого польського проповідника вже зівсім безпечно.

IV.

Дотеперішні результати моїх уваг приложу тепер до иньшого факту. 1890 р. надрукував проф. Голубев „Южнорускій православный Катехизисъ 1600 года“¹⁾. Проф. Голубев здогадуєть ся, що сей катехизм з 1600 р. представляє тільки витяг з ширшого курсу тогочасної догматики, читаного в Виленській братській школі. Катехизм написаний в строго-православнім дусі. Правда, закрала ся до нього одна католицька думка, а саме замітка про перемену св. дарів в часі виголошування сьвящеником слів Спасителя: примите, ядите і т. д.²⁾, але з того годі робити закид авторови, бо ся думка не належала тільки особисто авторови катехизму з 1600 р., але наслідком зближення Українців з католицькою Подьщею стала вона з початком 17 в. коли не пануючою, то що найменше дуже розповсюдженою в українських землях³⁾.

Для непохитного означення авторства „Катехизму“ з 1600 р. нема позитивних даних. Коло 1595 р. видав Стефан Зизаній у Вильні невеличкий катехизм, що не дійшов до нашого часу. Але виписки з того катехизму, які стрічаємо в полемічнім творі Желіборського⁴⁾, показують, що межі твором Стефана Зизанія і надрукованим проф. Голубевом памятником нема схожости. Одначе порівнюючи сей катехизм з катехизмом другого Зизанія — Лаврентія Тустановського, надрукованим у Москві 1627 р., приходить проф. Голубев до таких висновків: Що правда, катехизм Лаврентія Зизанія Тустановського далеко більший величиною і всестороннійший змістом, бо викладає катехитичну науку сливе в повнім обемі, але в тих розділах, що стикають ся з памятником з 1600 р., межі обома тими творами є немало спільного, — спільного в розвою думок, в наукових методах і навіть у висловах. Для прикладу наводить

1) Чтенія въ истор. общ. Нестора лѣтописця, книга четвертая, Кнѣв, 1890.

2) Текст катехизму, *ibidem*, стор. 48.

3) *ibidem*, стор. 5.

4) Kałkol, *który rozsiewa Stephanek Zizania*, Wilno, 1595.

проф. Ґолубев виписку з одного й другого пам'ятника¹⁾. В замітці додає, що автори був без сумніву звісний Римський катехизм, що автор був обзнайомлений з трактатами католицьких письменників-догматистів, хоч переймань із першого нема, а сліди впливу других можна вказати незначні, прим. означенне ріжниці межі „Тайнами Старого і Нового Завіта“²⁾. З иньших місць в однім і другім пам'ятнику, що різко кидають ся в очи задля своєї схожости, відмічує проф. Ґолубев: розділ тайн на старозавітні і новозавітні і реєстр перших; рішення питання, хто наперед приняв християнську віру; віднесення хрещення Володимира до 988 р. (що до того в тодішніх Українців не було згоди в думках) і дефініція, що таке віра³⁾.

Сам проф. Ґолубев каже, що вказану схожість можна пояснити тим, що Лаврентій Тустановський при укладі свого катехизму користувався катехизмом з 1600 р. Та взявши під розвагу з одного боку схожість і наукових методів в обох пам'ятниках, а з другого — побут Лаврентія при кінці 16 в. у Виленській братській школі як учителя її, думає проф. Ґолубев, що „не без основи може зробити правдоподібний здогад про приналежність нашого катехизму перу тогож автора, до якого належить і катехизм з 1627 р.“⁴⁾.

На мою думку ще більше „не без основи“ можна думати й противно, а саме, що вказана проф. Ґолубевом схожість межі катехизмом, надрукованим ним, і катехизмом Лаврентія Зизанія треба пояснити як уже не тим, що Лаврентій користувався як одним зі своїх жерел при укладі свого катехизму катехизмом з 1600 р., то цілком певно оба катехизми мають своє спільне жерело в тих самих католицьких і некатолицьких катехизмах. А може й катехизм з 1600 р. щойно піддав Лаврентієви гадку про потребу уложення такого катехизму, тільки ширшого змістом, який обнимав би цілість науки православної віри, й видання його для ужитку вірних? До 1600 р. вів Лаврентій волокитне жите, переходив з одного міста до другого, й не мав навіть часу написати так обширного катехизму. Катехизм з 1600 р. рішучо не був твором Лаврентія, як за здогадом проф. Ґолубева твердить Криловський⁵⁾.

Катехизм Лаврентія з 1627 р. приспорив йому немало

¹⁾ Чтенія, стор. 6 і 7. ²⁾ *ibidem*, Катехизм, стор. 49.

³⁾ *ibidem*, стор. 7. ⁴⁾ *ibidem*, стор. 7.

⁵⁾ Львовское ставропигіальное братство, Опыт церковно-исторического изслѣдованія, Київ, 1904, стор. 259.

клопотів. Працював над ним певно довший час, але остаточно викінчив його або дописав по 1620 р., коли вносити з того, що в питанні про походження св. Духа покликується на патріярха Теофана, в якого мабуть Лаврентій особисто розвідував ся про се¹⁾. З катехизмом поїхав до Москви разом із двома синами. 24 цвітня 1626 р. говорив на рогачці в Путивлі, що їде в Москву за милостиною, бо Поляки прогнали його з Ярослава, церкву, при якій він був святиником, зруйнували та забрали його майно. З Корця, казав, виїхав в сиропустну неділю до київського митрополита Йова Борецького. В Києві перебув сім тижнів і старав ся зібрати звістки про те, що постановив польський король на останнім соймі. Ті звістки хоче він подати до відомо в Москві, кому вкаже цар. Привіз листи від митрополита Йова до царя, патріярха та других осіб і два листи від єпископа Ісаїї з прилуцького монастиря до царя і патріярха. Місяць потім відпустили Лаврентія на приказ царя з Путивля до Москви і ту прийняли його з честію цар і патріярх. Цар приказав дати помешканне й видати харч і позволив йому в линні піти на богомилле до троїцько-сергієвої лаври, де також прийняли його з честію²⁾.

Хоч не виключено, що Лаврентій їздив за милостиною до Москви, все таки його побут у Москві звязаний головно з катехизмом. Рукопись катехизму предложив патріярхови Філаретови, щоби дістати апробату й дозвіл на видрукування. Написав його певно такою мовою, якою написана „Маѣка кѣ читаню“ і Граматика, а може й мовою більше запестреною польонізмами з елементами народньої мови, як се бачимо в його проповіді. Се й дало привід до загально-принятого твердження, що Лаврентій уложив свій катехизм у білоруській мові³⁾. На жаль не зберегла ся первісна рукопись сього катехизму, задля чого годі робити якісь студії над його жерелами. Та що до мови, то се виключене, щоби Лаврентій тільки один свій катехизм написав білоруською мовою. До такого заключення довів темний термін „литовско-русский языкъ“.

Патріярх поручив поправу й перегляд катехизму богоявлен-

¹⁾ Харламповичъ, Западнор. прав. школы, стор. 457.

²⁾ Митроп. Макарій, Исторія русской церкви, т. XI, Спб. 1903, стор. 51.

³⁾ „Білоруське письмо“ і мова в московськїм уживанню означали однаково як білоруське так українське (книжну мову і письмо, уживане в землях давнїйшого в. кн. Литовського). Ред.

ському ігуменови Ілії і корректорови Григорієви Онисимову, причім задля деяких спірних місць у Лаврентієвім катехизмі було з ним три конференції (собесѣдованія) межі 8—20 лютого 1627 р., що скінчилися відпеканням Лаврентія від усіх тих думок, які заіздозрили московські цензори¹⁾. В Москві перекладено катехизм на славянську мову, а що перекладачами були Москвичі, повиходили нісенітницї, які побільшили клопоти Лаврентія. Патріярх казав видрукувати книжку, але перед друком пороблено такі зміни, що автор не пізнав своєї праці. Катехизм називався у Лаврентія „Оглашенієм“, але патріярх „переименова ю бесѣдословіє, понеже оглашеніє єсть книга Кирила архієпископа ієрусалимського, новокрещаяущимся въ ієрусалимѣ; І єдинимъ именемъ многимъ книгамъ быти недѣпо“²⁾.

Що катехизм Лаврентія видруковано, нема ніякого сумніву. Межі друкowanими книжками находився він у бібліотекі самого патріярха Філярета, а крім того в самім „Пренію“ говориться недвозначно, що катехизм видруковано, й то перед розпочатєм „собесѣдованію“. Що більше зі збереженої від тоді записної книжки московського типографського архіву (№. 6) видно, що друк скінчився коло 29 січня 1627 р.³⁾. Та хоч катехизм Лаврентія був надрукований, мабуть не пішов в оборот. А ся обставина, що друкowanих примірників⁴⁾ є далеко менше, ніж рукописних, дала аматорам старих книжок нагоду в отсей спосіб пояснювати причину сього. Катехизм Лаврентія видруковано при патріярхови Філяретови без передмови й означення року друку, а по видрукованню його післано два примірники до розгляду православним східнім патріярхам. Вселенські патріярхи, розглянувши катехизм, не одобрили його як символічної книжки, через що спалено всі надруковані примірники по розпорядженню патріярха Філярета⁵⁾. Дійсну причину

1) Перебіг сих „собесѣдованій“ переповідає митр. Макарій в Ист. рус. цер. стор. 51—58. „Преніє о катихизисѣ Лаврентія“ надрукував Тихонравов в „Лѣтопис. рус. литер. и древл.“, 1859, кн. IV, відд. II, ст. 80—100. Наново видало його „Общество любителей древней письменности“ в Спб. 1878, №. XVII.

2) Засѣданіє въ книжной палатѣ 18 февр. 1627 г. по поводу исправления Катихизиса Лавр. Зивація. Виданіє „Общ. любит. др. писем.“, 1878, стор. 2.

3) Макарій, Истор. рус. цер., стор. 58.

4) Друковані примірники находять ся в Румянцевському музею, в бібліотеках Хлудова та Солдатенкова. Засѣд. въ кн. пал. перед. 3.

5) Руководство для сельскихъ пастырей. Журналъ из-

невипущення у світ катехизму Лаврентія пояснює митрополит Макарій. У Москві не розуміли тоді великого значіння катехизму Лаврентія як підручника науки православної віри. Патріярх поручив поправити його тільки двом книжникам замість віддати його попереду як найстараннішому та подрібнішому переглядови на соборі. „Катехизм, надрукований Філаретом, як тоді не міг називати ся виразом вірування усього руської церкви і бути символічною книжкою для усіх її дітей, так і нині не може вважати ся свідком тодішнього вірування усього нашої церкви. Се не більше, як твір одного литовського протопопа, поправлений двома московськими грамотіями і одобрений одним московським патріярхом: в строгім зміслі, він може бути свідочством тільки їх вірування“¹⁾.

Катехизм Лаврентія передрукували раскольники в Гродні 1783 і 1788 рр. і одиновірці в Москві 1874 р. Московське видання має 346 карток, голов 67, а в раскольницьких гродненських виданнях катехизм має уже 80 голов, значить раскольники додали своєї мудрости навіть у московське видання катехизму²⁾. Катехизм Лаврентія Зизанія складаєть ся із отсих відділів: 1) Символь вѣры, 2) Молитва Господня, 3) О любви и десятословіи, 4) О Богѣ, 5) Объ исхожденіи св. Духа отъ Отца і 6) О семи таинствахъ³⁾. Так отже Катехизм Зизанія, оснований без сумніву на католицьких жерелах, уложений для потреб православної церкви, став у ній предметом непорозумінь і несправедливих пояснень, а потім серед раскольників опорою витворення сект, які виступили проти православної церкви.

V.

В лютім 1627 р. опустил Лаврентій Зизаній Москву. В серпні 1628 р. відогравав він разом із случьким протопопом Андрієм Мужиловським дуже видну, навіть провідну ролу на

даваемый при кіевской духовной семинаріи. Томъ второй. Київ, 1865. Стефанъ и Лаврентіи Зизаніи — защитники православія противъ католичества и уніи въ Литвѣ въ концѣ 16-го вѣка. С. Д. стор. 508 і 509.

¹⁾ Истор. р. цер. т. X, стор. 59.

²⁾ Филаретъ, Обзоръ русской духовной литературы, Харків, 1859, т. I, стор. 249.

³⁾ Архим. Леонидъ, Описание рукописей гр. Уварова, I, № 270 і 271.

соборі, що відбувався в Києві в справі Мелетія Смотрицького та його Апольотії. На соборі прочитано обвинуючий акт против Мелетія Смотрицького та його Апольотії, який уложили перед тим саме згадувані що-йно два найбільше образовані протопопи, Лаврентій Зизаній і Андрій Мужилівський. Задля цього ще на довго перед собором прибули вони до Києва й тут під проводом митрополита Йова та Петра Могили переглянули уважно Апольотію, витягнули з неї ложні думки, противні православию, які мали свідчити про відступство Смотрицького, тай уложили обвинення против нього в 105 точках. Коли скінчилося читання обвинуючого акту, митрополит заявив в імені єпископів, що вони вповні поділяють ті обвинення, а Лаврентій Зизаній заявив то саме в імені духовенства¹⁾. Під соборною грамотою підписався Лаврентій „престопопом корецьким“²⁾.

З 1631 р. маємо про нього похвальний відзив Телязія Діпліца: „рідний брат Стефана Зизанія, що називає себе також Зизанієм, муж поважаний в нашім руськім народі, ще живе з Божої ласки“³⁾. У живих був іще з початком 1634 р.⁴⁾ День смерти, як і день уродин, незвісний, але пережив певно свою церкву в добрах корецьких і острожських⁵⁾.

Творчість Лаврентія Зизанія і його переклади показують, що він був одним з глибоко образованих людей на Україні в своїм часі. Своє знання західно-європейської мудрости виказав він у катехизмі, що придбало йому також клопоту, бо „латинську ученість“ уважали тоді в Москві „еллинскимъ волхваніємъ“, „не сходнымъ съ московскимъ правовѣріємъ“⁶⁾. Про його значіння для української філології буду говорити на иншім

¹⁾ Макарій, Истор. р. цер. т. XI, стор. 355. Про се досить докладно оповідає сам обвинений Смотрицький у своїй брошурі: *Protestatio Przećiwo Soborowi w tym Roku 1628. we dni Augusta Mieściąca, w Kiiowie Monasteru Pieczerskim obchodzonemu*, Львів, 1628), (Примірник знаходиться в Бібл. Осолінських), де про Лаврентія видає такий осуд, „że Zyzani po Zyzanim, iako by też Cygan po Cyganie u świadczył, u sądził“ (ibidem, перший бік 12 картки). „Протестацію“ передрукував з похибками проф. Голубев в „Петръ Могила“, т. I, приложения, стор. 323—351.

²⁾ Голубев, Петръ Могила, т. I. Приложения № 55, стор. 313.

³⁾ Харлампович: Западнор. прав. школы, стор. 384.

⁴⁾ Архивъ Ю. З. Р. ч. I, т. VI, № 159, стор. 408.

⁵⁾ Encyklopedya powszechna, XXV, стор. 783.

⁶⁾ А. Н. Пыпинъ, История русской литературы, т. II, Спб. 1902, стор. 323.

місці. Поза граматиною показав ся Лаврентій талановитим компілятором і еkleктиком з незвичайно практичним змістом ініціатора. Його буквар має велику вагу в українськiм письменствi вже хоч би з тої причини, що він заінавгурував ним богату літературу букварів, призначених для дітей і неграмотного простолюдя, аби подати їм перші відомості з граматики, а то й релігії і ще дечого попри науку читання і писання. Його катехизм став для сучасних Москвичів цілком незрозумілим. Навіть патріарх Філарет не розумів ваги появи друком такого підручника. Про освітаність Лаврентія свідчить також се, що Єлисей Плетенецький закликав його до Києва на одного з помічників свого великого підприємтя. Вкінці його талановито скомпільована проповідь без поділу в темі на *exordium*, *propositio*, *narratio* і *conclusio*, як пізнійше вимагала сього від проповідника українська гомілетика Йоанікія Галатовського в „Наудцї або способѣ зложена казаня“¹⁾, построена на латинських письменниках Єрмії Дрекселлюсі і Сімоні Старовольськiм, вказує на нього як на визначного проповідника, особливо коли взяти на увагу так мале число тодішніх проповідників в українських землях.

Чи Лаврентій Зизаній був „твердим визнавецем православної віри в сумний час унії“, про се можна дуже сумнівати ся. Що як православного діяча в хосен православних і православної церкви переслідували його католики й уніяти, сього годі заперечити. Поминувши вже історію його катехизму й суду про нього митрополита Макарія по перегляді московських правдивих грамотів і самого патріарха Філарета, вірити в його тверде православє не позволяє уже підозріваннє його сучасними Українцями о симпатії для латинства²⁾. Вирочім у ті часи рідко якого письменника - богослова можна назвати строго православним. В протестантизмі обвинувачували латино-уніяти Стефана Зизанія і Мелетія Смотрицького, чи то скритого під іменем Клирика Острожського³⁾, чи під іменем Теофіля Ортольога. Православні й не дуже рішучо опрокидували ті закиди. Бо й годі було. Наші сучасні письменники, передусім, полемісти послуговували ся західньо-європейськими виданнями св. отців, соборів і латино-

1) В додатку до другого видання „Ключа разумѣнія“, Київ, 1660.

2) Руководство, стор. 501.

3) Харлампович, З. пр. шк., стор. 415.

4) Гляди про се передмову дра К. Студинського до „Пам'яток полемічного письменства кінця XVI і початку XVII в.“, т. I, Львів, 1906.

протестантських творів. А вплив сеї лектури відбивався і в способі оброблення теми і у вношенню в церковно-богословські твори світських елементів, а через те вкінці і в мимовільнім перениманню неправославних думок, а то й доім.

VI.

Щоби показати наглядно, як не треба видавати памяток українського письменства, подаю похибки в тексті, виданім Криловським, в порівнянні з текстом рукописи.

Криловський	рукопись
при	пры
якъ	яко
кгдажь	кдыжь
ино	ѣдно
удавшися	ѣдавшыся
кгдася	кдыся
Ісуса	Ісуса
въ главѣ	въ глави
свѣтъ	свѣти
размысланіе	розмысланіе
покъсмы	покъсмо
вырозумѣнялъ (sic')	вырозумѣнямъ
сего свѣтномъ	сего свѣтнѣомъ
кдыжь	кдыжь
кончить	кѡнчыть
поневажь	поневашь
иныхъ	иныхъ
мезерныхъ	мѣзерныхъ
овшемъ	овшемъ
размыслали	розмыслати
штука	штѣта
Ісусъ	Ісѣсъ
размысланіе	розмысланіе
чловѣковѣ	чловековѣ
сѣдѣлаваеъ	сѣдѣлаваеъ
дочесную	почеснѣи
смерть	смерти
отдалаеъ	ѡдалаеъ
потем	потомъ
для того	дла того
нашимъ	нашымъ
мѣсто	мѣсто
днине	днине

Криловський

рукопись

себѣ	себѣ
безчестіе	бесчестіе
ощѣхъ	о нихъ
вѣчныи	вычныи
створѣню	створѣню
въ Писмѣ	въ пѣсми
воставляю	воставляю
извали и не	изали не
той же	тонже
ажъ	азъ
прышла	прышла
тые слова	ты слова
перед Бѣс випущено :	гордо
индѣйскаго	индѣйскаго
отыслѣ	ѡнюслѣ
тѣмъ часъ	тонъ часъ
чловѣковѣ	чловековѣ
оцѣкивають	оцѣкывають
толко	то тылко
тѣмъ	тонъ
створѣне	створѣнїе
безъ	бесъ
свѣтѣ	свѣти
братобѣйство	братобѣйство
мѣсто	мѣсти
Суміона	Суміона
іаковыхъ	іакововъ ^х
згвалценіе	зквалценіе
вѣвечъ	внѣквостъ
тѣмъ	тонъ
Самсонъ	Самфонъ
мужствомъ	мужествомъ
фалшивого	фалшивого
свѣдоцтва	свѣдоцтва
укаменованый	скаменевый
окрутне	окрутнѣю
себѣ	себѣ
смерти жадалъ	смерть задалъ ^х
того же	тогожъ
випущено : не для... а потом	и для вавоухвалства
на балвоухвалство	погынѣлѣ
погинулѣ	Бѣс ^х
Божіи	что
що	тонъ
тѣмъ	прикладо ^х
прикладомъ	которого
котораго	египтянина
египтянина	

Криловський	рукопись
восстанемъ	зостаніємъ
угодникомъ	згодникимъ
добре чынили	добре чынили
на повстаніѣ	на повстаніѣ
разбойникъ	розбойникъ
принятый	принаты
не безпечная	небезпечная
розбойниковъ	розбойниковъ
впущено :	теды
при	пры
розбойникови	розбойникови
збавеня	збавина
каждому	кождому
Божественного	Бжественнаго
веселней	веселной
а пять	и пять
православней	православно
иначе	инаце
овшемъ	овшомъ
не мѣшемъ	немаемъ
будемо	будемъ
той	тонъ
тенъ	тонъ
припомянулъ	припомануль
Іоаннъ	Іванъ
Апокалѣисъ	Апокалѣисъ
въ чотырнадесятой въ	въ чотырнадцато
[главъ]	[главъ]
слова	словами
ученики	змерлыи
учынки	зчынкы
слятобливая	святотбливая
ксенжа	ксежна
каволической	каволическо
з небоженствомъ	з небоженствомъ
венць	венцы
иныхъ	иныхъ
особымъ	особымъ
терпливого	терпливаго
кроткого	кроткаго
Златоустого	Златоустаго
Милостивого	Милостиваго
паню	паню
с щодробливой	с щодробливо
людскіи	людскіи
просячыхъ	просячыхъ
Тавифа	Тавифа
Господь Богъ нашъ	Гк ншъ

Криловський	рукопись
Исусъ	Ісѣ
своимъ	(крюлевствѣ) свое ^м
	випущено :
подасть	вѣламо
учинили	надасть
благословенши	вчинили
наслѣдуе	благословеншии
молимъ	наслѣдуйте
едной	молимо
при	жадно'
послужѣ	при
пожитку	послужѣ
притрафить	пожитку
конечне	притрафити
грыхи	конечне
вѣчны	грыхи
лѣты	вѣчны
набарзей	лѣта
розсужати	набарзей
сумненіе свое	розсужати
	сѣ сумнѣніемъ са
	[свои ^м
по яко(вѣмъ)	а по правдивы ^м
живота	живота
показати	показати
только	только
бо вѣмъ	бо вѣмъ
Давѣда	Давыда
в псалмѣ	в ^ъ псалми
наши	нши
не занедбываймо	незанедбыва'можъ
абы насъ	абы вѣмъ насъ
в путреностяхъ	в ^ъ вѣтрѣностяхъ
гетманскимъ	гетманскы ^м
подолѣ	подолѣ
иные	иные
наши	нши
доступнемо	доступнемо
випущено: такъ са покорне, а вставѣче сѣ	
пильностю Гс Бгс молити маемо	
обачивши	обачивши
насъ	в ^ъ насъ
запалаеть	запалаеть
либо	люба
недбалѣ	недале
горячею	горячею
поучаетъ	научаетъ
вѣжели	нѣжли
розбойника	розбо'ника

Криловський	рукопись
с великую	сѣ великою
змѣлованемъ	змѣлованіемъ
Закхея	Закхеа
знову	зновѣ сѧ
овшем	овшо ^м
барзей	барзій
причинило	причинило
бѣремо	верѣмо
горячность	горячость
евангелісти	Евангелісты
ани	анѣ
выдерну	вывергѣ
и елижѣ	а елижѣ
каране	караніе
Божей	Бжѣй
анѣ	ани
ведлугѣ	кожды' ведлѣгѣ
божѣ	богѣ
сѣ такою	сѣ таковою
збавеня	збавлѣнѧ
Господѣ Богѣ нашѣ	Гѣ ншѣ
наши	ншѣ
а на	ѣ на
прагнѣнем	прагнѣнѧ ^м
скутечне	скѣтѣчне
зготовяныи	зготовяныи
одержимо	одержимо
нашимѣ	ншѣмъ

В прикладі про Юду, що такъ окрѣтнѣю са^м совѣ смерть за-
дал^а, жеса ѣдавнѣ е дальшій текст так невправний, що годі перече-
тати через побільшаюче скло; найправдоподібнѣше ѣ цю пѣкѣ. Про-
пущені слова в реченню, де говорить ся про Жидів на пустині, е: Жы-
доке на пѣщы изали не дѣлѣ роптаніѣ а петѣ ѣ дѣла.....

Нарешті подаю текст згаданої вище проповіді:

[343 стор.] Поѣченіе пры погребѣ Софїи, княгині Чарторы-
ской, чыненое ѣ сѣйноіерѣа Лаврентіа Зѣзаніега, Протопопы Ко-
рецкого¹).

Єстса чѣмѣ заправды задивовати (православнѣи Хрестіанѣ)
ижѣ мы такѣ часто на ѣмерлыѣхъ смотрачы, ѣ на погребѣѣ ѣхѣ
вывлючы, пожиткѣ совѣ дѣховного сѣ такового вѣдокѣ не беремо,
лкъсемо гордостѣ ѣ великое ѣ совѣ розвѣнѣа складали, выдачы

¹) На мартінесі: спісаное мно(ю) вѣ Корцѣ лѣта 1481и Маѣ ѣі.

Ако насъ смерть понижаетъ, и спорохо^м праве мѣшлетъ, а иже бысмоса незакоуали въ того свѣтнихъ достатка^х и въздовахъ, кдыжъ всего леда вденъ позвыти мѣсимо: а наветь абысмо тѣла своемо недогажали въ его пожадлиностиахъ, поневажъ такъ марне смертию ницаеть, и ако вода на землю выллана высыхаетъ¹⁾. Споминаймо севѣ часто пророцкое слово мовачы. *Πίς ὀφέλεια ἐν τῷ αἵματι μὲν ἐν τῷ καταβαίνειν με εἰς διάφθοραν*: то есть. Шо за пожитокъ с^ъ кровк^ъ мойн, кдыси швернѣ въ зепсованье. А къ томѣ слухаимо с полностю Исуса Сираха, которы^ѣ ѿ шесобы смерлого вси^ѣ насъ напоминаеть такъ въ глави лѣ мовачы: *Μνήθητι τὸ κρίμα μὲν οὐτις ἔσται καὶ τὸ σὸν, ἐμοὶ ἐχθὲς, καὶ σοὶ σήμερον*, то есть: Памата^ѣ на мой сѣдь, во и тво^ѣ такы^ѣ вѣдетъ, шо мнѣ вчера, то тобѣ сегодня. Жадная ковк^ъ речъ такъ чѣка до доброго ненаправлетъ ако розмышланіе ѿ смерти, и ѿ томъ шо за ню на тамтомъ свѣти настѣпаеть: въ такомъ ковк^ъ розмышланію чѣк^ъ шчы штвораетъ на тое шо тѣтъ почынилъ, аковы^ѣ есть теперъ, и акоса маеть готовати на шны^ѣ страшны^ѣ сѣдь Бжій, а ижъ [314 стор.] тамъ не досыть на самой вѣрк^ъ, але и добры^ѣ шчынокы потреба; розмышланіеожъ часто ѿ смерти, а паматаніе на короткость часѣ жыкота нашего, (Ѣдножъ што прешѣ, абысмо з^ъ Апостоломъ Павломъ, а не з шны^ѣм^ъ, в которыхъ Голомонъ въ книг^ъ свои^ѣ такъ названыхъ, Премѣдрости на початкѣ припоминаеть), смерть свою розмыслали. Апостоль севѣ до Коринтовы пишѣчы, въ першѣмъ посланіи въ главкѣ 3 такъ мовить. Брата^ѣ часъ короткы^ѣ есть, которыи мають жены, неха^ѣ вѣдѣтъ аковы ихъ немѣли, а которыи плачѣтъ, неха^ѣ вѣдѣтъ аковы неплачѣчыи: а которыи веселѣтъ, такъ аковы са не веселили, и которыи кшпють, такъ аковы нѣчого немѣли, и которыи шживають того свѣта, такъ аковы нешживали, во минаеть ѿвразъ свѣта того, тое есть пожиточное розмысланіе, и вспоминаніе на смерть, и на короткост нѣкнѣшного часѣ. Лечъ в Голомона противны^ѣ способомъ, барзо шкодлиное въ главкѣ шписаное, безбожны^ѣ люде^ѣ вспоминаніе на смерть знаидѣтса, где такъ въ осовѣ шны^ѣ мо-

¹⁾ В части межи стрічками, в части на боці дописано: прычына томѣ не иншаа есть, едно ижъ вшысцы немалъ шдакшыси за марным(и) свѣта того оздовами, в смерти сво(юй) анѣ в томъ шо на насъ по смерті маеть прыпасти, розмыслѣмо: за(истѣ) шо за дѣвѣ же без жадно^ѣ ошороны въ розмантын и тажкїи грэхѣ впадаемо. Лечъ Хс:

вѣт. Короткій єсть ѿ тросканы' часть жывота ѿшого, а на конци людемъ шолоды вѣмашъ: ходѣмо а зажива'мо дѣврѣ которын маємо, вжива'мо, покымо молоды, того створена с' пианестю, вино^м сѧ дороги^м внива'мо, вѣнчимосѧ рожею поки незванеть, вѣдимо веселыми ѿ добро' мысли. Нащо, абы намъ доставало, вѣска'мо справедливого. не перепѣца'мо вдовѣ, а нѣ старомъ, ѿ сивыхъса долговѣчны^х невстыда'мо. Далєко, що правда, сѣть вырозвѣнамъ (хоча' словомъ єднако короткость часѣ впоминають) безбожныи люде ѿ вышше' поманены^х Апостолскы^х словесѣ, межы собою розныи. Безбожныи бовѣмъ з' Спи-кѣро^м жывота прышлого вѣкѣ не вѣкиваючы, вси добра свои, ѿ зоны^м богачомъ Євангелскы^м тѣтъ выжити хотятъ. А сѣтый Апостоль Павелъ, жывотъ вѣчны' проповѣдѣючы, и до него вѣкѣхъ люде', вѣодухновенною навкою своєю, ако вселенскы' вчытель, вѣдѣчы, абысмо советъ тѣтъ на томъ свѣтѣк долгихъ лѣтъ не вѣкѣвали, а нѣса [345 ст.] в частю сего свѣтнємъ кохали, а нѣ сѧ тежъ нєнджы сего мѣзерного свѣкта воали, гдыжъ тоє шое не долго тѣраеть, але смертю сѧ кончыть, насъ навчатъ; але раче' до добро' смерти през жывотъ цнотливы', ѿ вѣс мѣлы', жывымосѧ що днѣ готовали, поневашъ невѣдаємо годѣны смерти нашей, насъ перестерѣгаеть. Смерть бовѣмъ добраа, (кды чѣка чыстоє сѣмнѣнїє ратѣеть), барзїй вѣкѣшаетъ, а нѣжели иншыхъ жывыхъ люде', всего свѣкта панства ѿ вѣрлєства, ѿ стогосѧ лѣпше онъ вѣвоины' чѣкѣ ввєсєлаеть, а нежєли иншыи зо вѣкѣхъ роскоше' ѿ панствѣ сего свѣтнѣхъ, бо тыи добра дочасныи вѣдѣчы, мѣзерны^х люде', коханковъ свои^х, часѣ смерти, мѣсто помощи нагєє вѣвѣцають: чыстоє засѣ сѣмнѣнїє, чѣка пры скончанїи єго, не толко не вѣвѣцаеть, але ѿ вѣшомъ статєчнїє пры нѣмъ тѣраючы, потнѣхы невывомно', на вѣкки вѣчныи, вно-мъ додєть. А протєжъ, абымосѧ такои влєженнои смерти, ѿ вѣса сподовили, потреба єсть намъ, намишныи мєн, в нїѿ паматати, ѿ абымосѧ чыстыми вѣ всемъ противко нєи ставили, вставичнє в нїѿ розмыслати: ако бовѣмъ корабль ѿ шкѣта конце^м, то єсть стѣромсѧ шкѣтєлаеть, ѿ рыба окрєномъ все тѣкло своє провадить: такъ ѿ православны' Хрєстїанинѣ, конце^м, то єсть, розмышлєнемъ ѿ смерти, ввєсь жывотъ сво', ѿ вѣк справы свои, абы нѣгды не згршыль, справовати маєтъ, ако мовитъ Ісєсъ Сира^{хъ} в' главкѣ 'Εν πᾶσι τοῖς λόγοις οὐ μὴ ῥηθῆσιν τὰ ἔσχατα οὐ, μὴ εἰς τὸν αἰῶνα ἔχ ἀμαρτήσεως, то єсть: Но вѣкѣхъ справа^{хъ} твоєхъ паматѧ' на вѣстатнїи припадкы твоєи, а на вѣкки незгршышь. Розмыслєнїє бовѣмъ ѿ смерти, великїй а невєсацо-

ваны' пожитокъ дѣевны' на^м приносятъ, во естъ на^м пересторо-
гою шевбливою авысмо негрышыли, грѣхъ вѣкѣмъ чловековѣ
смерть вѣчною сѣдилаваеть, а розмысланіе засъ ш тѣи почес-
нди смерти (ш которон тѣразъ мовимо) ш грѣха шдалаетъ, а по-
то^м и ш смерти вѣчно' избавляетъ. Далтого Гѣ Бѣъ продк^м
нашы^м смертю, авы наню паматаючы не сѣгрышыли, еше в^ѣ раи
по [346 ст.] грозыль, такъ Ядамови и Еввѣ мовачы: в^ѣ кото-
ры' часъ вѣдете поживати издерева вѣдомости доброго ѣ злого,
смертю помрете: и гды сѣгрышылѣ зновѣ имѣ паматъ смерт-
ншю Шнови^м, збравшы ихъ в^ѣ скоры мертвыхъ выдлатъ. Аю
намѣ Моусѣи Бѣовидецъ ш тымъ шновѣдлетъ такъ вѣ главѣ
тѣ первы^м книгѣ своихъ мовачы: *Καὶ ἐποίησε Κύριος ὁ Θεὸς τῷ*
Ἀδὰμ καὶ τῇ γυναίκα αὐτοῦ χιτῶνας δερματίνους, καὶ ἐνέδυσεν αὐτούς:
то естъ: И справилъ Гдѣ Бѣъ Ядамови ѣ женѣ его шаты ско-
ранныи ѣ збралъ ихъ: То подалъ Гдѣ Бѣъ Бседержытель, ты^м
прикладомѣ людемѣ, авы жаднои годѣны незабывали ѡ смер-
тельности своѣ, але паматаючы на таковое предковъ нишѣ скара-
ніе, авы болше не грышыли: Лечъ мы тое на вспакъ швертаемо:
гды вѣвѣмъ сѣ в^ѣ волнѣ швчшю, аю в^ѣ скѣры соволей и ры-
совѣ зберемо на смерть не тылко непаматаемо, але еше цю гор-
шам, стогосѣ хлюбно: а зедваены^м пакъ шатъ, з^ѣ роботы ми-
зерны^м робачковѣ, мисто покоры, надъ нишше сѣ персажаемо, и
счого высмо мѣли недостатокъ сво' познати, ѣ карность за
грѣхъ на насѣ допѣщенншю, шплакивати, стого совѣ славы ѣ че-
сти примножыти зснлвемо, ѣ впухѣсѣ неростропне подносимо,
ѣ такъ сѣ непристо'но хвалимо, аю вѣ сѣ вазенѣ хвалилѣ з сво-
ихъ ка'дановѣ, цю естъ варзо смѣшнаѣ ѣ шплаканаѣ: смѣш-
наѣ, хелпитисѣ стого, цю ти дано на бесчестіе, и вты^м сѣ тѣ-
шты, за которое, еслисѣ не покашѣ, на вѣкѣ вѣчныи имашѣ
плакати: шплаканаѣ, ш тыи речы которыи акѣ тѣны ѣ сонѣ пе-
ремѣаютъ, бес престанкѣсѣ фрасовати, а о ты^м зас речѣ которыи
знами вѣчне мають тркати, нетолкосѣ нестарати, але тежѣ, цю
горшам, заслѣпленныи зоставшы на дѣш, тыми марныи свѣ-
та того красотами, о нихъ ани помыслати: котораѣ то тако-
ваѣ глѣпѣхъ люде' справа, изали не ш каждого Бѣоводзливого
чѣка зостанетъ нешплаканаѣ; Ялесѣ снадне того всего, за Бѣш-
ю помощю, можимѣ зваровати, а то ты^м способ^м, ели вол-
ше' невѣде^м сѣгрѣшати, а прычыны зас, до грѣхѣ насѣ провода-
чыи, зставычною паматю на свою [347 ст.] смерть ш сѣе вѣде^м
штѣнати, ѣ пилное шко, на мѣки шкрѣтныи а вычныи грышнѣ-
ко^м зготованыи, вѣдемѣ имѣти. Грѣхъ вѣкѣмъ акѣ веле злого

створкню Бжѡмѡмъ учынил, маємо о тымъ свѣдѣтва в^ѣ писми стѡмъ достатокъ, скоторы^х а тиразъ, на потвержаніе слова моего, нѣккаторыи на посредокъ воставаю. Шо проше шны^х аггелшмъ шподокъ таковы' страшны', ижъ ся нѣгды поправиті немогѡтъ, справило, изали не грѣхъ гордости; кролеви заше Вавилонскомѡмъ Навухдоносорови, жеса іако воля паслѣ на травкѣ, шо иншого справило, изали не тонже грѣхъ гордости; гды са хлюбилъ азъ назвытъ змѣста своего Вавилонѡмъ; Я Балтасареви сынѡвкѣ его, гды с^ѣ помпы свое' важыласа пити и звыны^х црковны^х сосѣдовкѣ, которы^х с^ѣ цркви Іерусалимской побрано, шо иншого прынесло, ижъ нанего тоиже нocy нагле забита смѣрть прышла, еси не тонже плюгавы' гордости грѣхъ; О Антїохъ заше кролю Египетско^{му} что рекъ; которомѡмъ прышло до невчасной покѡсты, гды сродже ѡ Бга поражены' за грѣхъ зоставши, а мизерне с^ѣ того свѣкта южъ сходачы, ты слова над волю свою вырекалъ. *Διχαίον ὑποδοτέομαι τῷ Θεῷ, καὶ μὴ θνήσκον ὄντα ἰσοῦσα φρονεῖν ὑπερηφάνως*, то есть. Слѡшала есть речъ Бгѡса понижыти и поддати, а смѣртелны' члѣкъ ровнатиса гордо Бгѡс немаеъ. Я не толко тыи, але и иныи всѣ, ты^х грѣхо^м пыхы зараженыи, жадного пожиткѡмъ с^ѣ него не толко нешнесли, але и швше^м розманте срокы^х караніе^м ѡ Бга сѣтъ скаранкѣ, во Гѣ, ажкв пророкъ мовить горды^х противитса. Не вспоминаю тѡтъ Пора Индыискаго Кроли, которы'са Бжѡмъ писалъ: не вспоминаю Ірода, которого Аггль Бжѡмъ поразылъ: не вспоминаю фарысеа шного высокошного, которы' нешсацованншю шкѡдѡмъ в^ѣ страцыню цноткѣ и ласкѣ Бжѡи шносалъ: и ины^х многыхъ ты^х подобны^х шпѡраю на тонъ часъ. Шо маете, наминаши мои, шо еденъ грѣхъ пыхы, чловековѣ мизерномѡмъ прыносытъ, а гды са еше и иншыи до того прылчаты ш тавовы^х шо рекнемо; ажкв великїи каранѡмъ, еси са [348 ст.] непокаеъ его шчыкывають. Я не розшмѣ'те собѣ, жебы то тылко за тонъ грѣхъ пыхы мѣлкѣ Гѣ Бгѣ створеніе свое карати, але и за иншыи всѣ, такъ за малыи ажкв тежъ и за великїи, еднакже рожны^х способѡмъ за малыи мнѣки, за великїи болшей карати вѡдетъ, гдыжъ Бгѣ, ажкв писмо стѡе намъ посвѣдчаеъ, есть многмилостивъ, але тежъ и правосѣдѡмъ, жадного грѣхъ не шпѡсетитъ весь каранѡмъ, албо тѡ албо на шномъ свѣктѣ, такъ тежъ жадной цноты нешпѡсетитъ безъ шплаты албо тѡ албо на шномъ свѣкти. Прыкладовъ в^ѣ писми стѡмъ маємо на тое достатокъ, межы которыми и тыи оберѣтаютса: Ядамъ и Ева прѡдкове ншѡмъ, изали не за грѣхъ невстремезливости, и непослѡшнества ѡ Бга такъ сродзе сѣтъ скаранкѣ; кото-

ро' карности и мы терла^а сами на собѣ дознаваемо. Канинъ изали не за вратоубѣйство, седмѣоракѣмъ караніемъ од Бѣа заразѣ былъ навѣженъ; Содома и Гоморра изали не за грѣхъ вшетеченства, надѣ прырожина ѿ нѣхъ чыненого, огне^х знека естѣ спалена; Потопъ изали неза грѣхы весь свѣтъ затопилъ; Бенѣаминовоѣ поколѣніе вѣ Краван мѣсти изали за безаконіе не зніцило; Сихемъ мѣсто ѿ Гумеона и Левви сѣновъ Іакововыхъ за зквалценіе сестры ихъ, изалися не вѣквостъ швернѣло; Давидъ царь изали не за тонъ роспѣсны' грѣхъ много вѣдѣ стѣрпилъ; Соломонъ сѣнъ ѣго изали не балвохвалцею напотымъ сѣ премудрого зосталъ: Самѣонъ изали очы для тогожъ грѣхѣ, воспольз изнеслыханымъ мѣжествомъ своимъ стратилъ; Два старцы изалѣ не для цѣдзолоства и фалшывого свѣдоцтва, ѿ пророка Даніела, на смерть сѣтъ осѣженѣ; Яхаръ за часовѣ Ісуса Наввина, зовсимъ поколѣніомъ своимъ, изали не за грѣхъ лакомства жалостне естѣ скаменеваны; Гѣзы салга Елисеа пророка, изали не для тогожъ грѣхѣ лакомства трѣдо^х естѣ скараны; Іюда искарיותскы' [349 ст.] изали не для лакомства, до распачы прышѣшы, такъ окрѣтнѣю самъ собѣ смерть зада^х, жеса сдавилъ и цю пѣкъ; Янаніа и Сапфира изали не для тогожъ грѣхѣ нагло смертю, же скламали Бѣс, ѿ Петра Апостола сѣтъ покаранѣ; Жыдове на пѣщы изали не для роптаніа а пото^х и для балвохвалства розманте погынѣлѣ; Я ѿ само^х згоднѣкѣс Бжѣс^м Моисею что рекнѣ; тонъ ковѣмъ мѣжъ Бжѣмъ великимъ на^х естѣ прыкладо^х авысмо не грѣшыли: ко еси томѣ такъ великомѣ своемѣ згоднѣккови, и миломѣ коханѣковѣ, для которого, вшиткомѣ народови шномѣ безвожнемѣ перѣвѣстилъ, единого грѣхѣ (то естѣ, ижъ зѣ ревности Бжѣмъ а зѣ мѣлости кѣ страпленны^х братѣмъ скон^х, египтанина забѣлѣ) не швѣстилъ, ко мѣ вѣ землю шѣкцанѣю внѣти недѣвѣстнѣх: а жѣкожъ мы грѣшнѣи, розманитыми грѣхыма покараны, такъ недѣале жыючы, а покарнѣ свое днѣ одѣ для шкладаючы, розмѣкти вѣдѣ^х же зостанѣ^х безѣ каранѣ; ѿ заправды еси выбраны^х згоднѣккѣмъ своимъ нешвѣстилъ, поготовю и намъ, еслися непокаѣ^х, нешвѣститѣ. Я такъ гдыжъ за тыми и ты^х подобными грѣхыма, не едно дочасныи каранѣ але цю болшаа и вѣчныи мѣкы настѣпють, жѣкожъ мы тоѣ вѣдаючы не маемоси шбачыти, авысмо южъ злого попередавшы и покаравшыся, добрыи дѣла чыніли: Ото ковѣмъ и самъ Гѣншѣ Ісусѣмъ Хѣ, авне намъ вѣ главѣ с Іванна стѣго оповѣдѣетѣ мовачы: *Καὶ ἐκπορεύονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως:* то

есть: И изыдутъ который добре чынкѣли, на змартвухвстаніе жыкота, то есть до кролевства небесного, а который зле чынили, на повстаніе сѣдѣ, то есть, потѣпакѣна вѣчного. Прожно теѣды кто знасъ маеть спѣщатися на самѣю толко вѣкрѣ бѣ добрыхъ 8 чынокѣвъ, во то свое вѣ вѣпѣкъ есть платно 8 Гѣ Бѣа, а едно безъ дрѣгого нѣкого неважыть, чыбавы ѡко особно и ѡковы чѣдовне, а праве надъ надѣю, ѡко розбойникѣ на [стор. 350] крестѣкъ есть прынаты, лечѣ на тоѣ сѣа толко спѣщати, а ѡко напрѣдзѣ грѣхѣвъ своихъ покажнѣ не вчыщати, а непевны сѣа речѣ мѣсто певныхъ хвѣтати, есть вѣрзо небеспечнаѣ: во не дрѣгомѣса такѣ, ѡко томѣ разбойниковѣ на крести трафѣты. Жаденѣ сѣа теѣды, на тоѣ спѣстившы, днювѣ свои, на поправѣ жыкота совѣѣ ѡ Гѣ Бѣа повѣреныхъ, неха марне не страцаеть, воцѣ о онѣмѣ жаденѣ знасъ, же сѣа мѣ такѣ пры смерти (ѡко томѣ разбойниковѣ збавина сталосѣ), маеть стати, незнаеть: але ѡ заплатѣ кождомѣ ведѣгѣ 8 чынокѣвъ, презѣ голосѣ Бѣжественнаго Евангѣліа, вшытѣкѣмѣ сѣа вѣдомѣсть подаеть, можитѣ ковѣмѣ, же вѣ денѣ сѣдны, роскажетѣ сѣдѣа справедливѣ, вверечѣ вѣ огонь неѣгасаючы того, который шаты веселной добрыхъ 8 чынокѣвъ не маеть: и патѣ пананѣ немаючы оливы, то есть милосердны 8 чынокѣвъ, едны слово, а слово жалостны заправды оны (незнаю васѣ) далеко ѡ бѣжественнаго своего палацѣ ѡжинеть: такѣ же и козловѣ вны немилосердны проклавшы, до огна вѣчного вѣдошлетѣ. Потрѣба теѣды та певне а потреба пилаѣа покаившымѣа, пры православно вѣрѣ, и добрыхъ 8 чынокѣвъ. Инацѣ ковѣмѣ пры само вѣрѣ толко столчы, а надѣю порожняюсѣа даремне стѣкшаючы, же вѣкрѣю толко самою спасемсѣа, не толко не спасемсѣа, але и вшомѣ противны спѣсобо за злыи свои справы (поневажѣ добрыхъ немаемѣ) на вѣкѣи вѣчныи мѣчитисѣа вѣдемѣ гдыжѣ не кожды который ми можитѣ пане пане, але тонѣ который чынить волю ѡца моего небеснаго тонѣ спасетсѣа глеть Гѣ. Але часѣ есть авы южѣ прыпоманѣаъ голосѣ зѣ неба которого слышалѣ Іванѣ Бѣословѣ и написалѣ вѣ Апѣкалѣвѣсѣ вѣ чотырнадцѣатѣ главѣ тыми словами. *Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνῆσκοντες ἀλάρι ναὶ λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν, τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν.* [351 ст.] то есть: Цѣсливыи змерлыи который вѣ панѣ змирають ѡ сѣго часѣ, занстѣ можитѣ дѣхѣ, авы ѡпочинѣли ѡ працѣ своихъ, авѣвѣмѣ 8 чынкѣи ихъ за нѣми идѣты. Цѣсливаѣа есть заправды и таѣа пани зацѣлаѣа, котораѣа в панѣ цѣсливѣ заснѣлаѣа, цѣсливаѣа Гофѣа, свѣтовѣливаѣа кѣсна Чѣртѣорызкаѣа: Гофѣа имѣне, то есть

премудростъ: а водлѣгъ имени еи ѿ зацного заволапа, ѿ преславного еи зрѣжнѣа, и справы еи сѣтъ хвалебныи: цѣсливаа которѣа пошла ѿ насъ, а пошла на поко' вѣчны' абы ѿпочнѣла ѿ праць своихъ, пошла до пана своего полнаа вѣры ѿ любви, полнаа ѿ надѣи, абовѣмъ зчынкѣ еи доврѣи идѣтъ за нею: идеть послѣшество вѣ стѣе' вѣры православно' катол'ческо', идеть онаа вspanлѣаа вздержливость сѣ посто^м ѿ молитвою: иде^т за нею аамѣжна ѿбѣтаа зѣ мѣлосердѣ^м ѿ терпливостю зазченѣа, идеть великаа покора з набоженство^м ѿ правдою, и з множествомъ цнотъ иншыхъ: идеть за нею вдовство еи зацное сѣ чыстотою ѿ з вѣдчною встыдливостю: идеть онаа невымовнаа потѣха з зжыванѣ стѣхъ сакраментовъ. Я такъ ѿ цѣсливаа заправды естесъ стѣбливаа Гофѣе, прѣставывшисѣ ѿ Гѣ, абысѣ южѣ ѿпочнѣла ѿ праць своихъ. Я ако венцы иншыхъ стѣхъ, для особлившыхъ и хъ цнотъ, особнымъ имени^м, каждого з нѣхъ называемо, ако Іѡва терпливаго, Іосифа прекрасного, Давыда кроткаго, Іѡанна Златоустаго, Іѡанна Милостиваго, то естѣ, аамѣжника: такъ ѿ тѣю полнѣю розмантыхъ цнотъ стѣбливѣю паню, сѣшнѣ а прысто'не ею ты^м имени^м аамѣжницю назвати можемо, для особливыхъ еи милосердныхъ зчынковъ: Таа бовѣмъ го'не сѣ сщодробливо' рѣки своей здѣлааа даровъ Бжѣхъ каждомъ, которынѣа едно до неи сѣ прозвою зтикали: а то еше мѣлосердѣ еи болнѣе ѿ ѿособлившее, же сама зсмотрѣвала людзкѣи потрекы, ѿ недостатки ихъ наполнаа, ѿ не едно шпиталныхъ ѿ дѣховныхъ, але всѣхъ братѣи ѿ сестрѣ Хѣыхъ велце ратоваа ѿ вспомагала, а [352 ст.] того слова пиано перестерыгала на памѣти его маючы цю писмо мовить: Не мина' очы' прѣсащыхъ. За цю го'наа естѣ ако онаа Такиа не едно ѿ насъ, але ѿ всѣхъ стѣхъ, ѿ ѿаггльвѣ Бжѣхъ великой похвалы: которѣю ѿ са^м кроль аггльскы' Гѣ нѣшъ Ісѣ Хсѣ зѣ ѿце^м свои^м ѿ дѣо^м стѣхъ, вѣ королевствѣк свое^м невесно^м зѣаемо, подлѣгъ неѿмѣкнѣо' ѿвѣтницы свое' же прѣславить ѿ зспокоить ю: мовѣтъ бовѣ^м з Іѡанна стѣго Свѣаггелнѣты вѣ главѣк еи такъ: которы' мѣнѣк сѣзжы^т зчтѣтъ его ѿтець мо' нѣсны': и вѣчныи до того оными ѿ несповѣдимыми добры надасть: Мовить бовѣ^м з Матѣеа стѣго вѣ главѣк кѣ' цюсте колвѣкъ зчынѣли едѣномъ сѣ тыхъ моухъ наименшыхъ братѣи, мнѣк сотворыли есте, прѣидите благословенныи ѿца моего, наслѣдѣните царство зготованное вамъ ѿ початкѣ свѣта. Еднакже самы за нею, водлѣгъ [водлѣгъ] повинности нѣшо' хрѣстѣанско', молимо Гѣ Бжѣ, абы тѣе, цюсмы вышнѣ повѣдили, вѣзъ жадно' перешкоды вдержала, а прыто^м, пры тѣ' вѣстатнѣо' послѣзѣ тѣей

паніе' престававшю'ся, не безъ своего тежъ пожыткѣ ѿидимо дѣховного: смотрячы на ню же знами вчера была, а дзѣсь южъ еи немашъ, и воше не вѣдетъ, власне са ѿ на^х тоежъ станеть, во цѣ еи днесъ, то намъ завтра можетъ са прытрафити, а ке-дѣжъ тедыжъ с^ѣ ты^х мѣзернымъ свѣто^х пры'детъ са намъ пожегнаті конечи. Я поневажъ такъ естъ, незанеҳыва'мо, прошѣ васъ, презъ покѣтѣ стѣю, Бѣа Всемогѣщего, поки еше часъ маємо, зблагати, ѿ карана его за грѣхи нѣшы справедливы^х сѣдо^х намъ наготованыи, ѿ себе ѿдалати бы са засъ намъ не прышло (чого Хѣ Бжѣ зѣхова') коли южъ часъ мѣнетъ за недбалство нѣше жаловати: а пото^х на вѣкѣк вѣчны в^ѣ пропастехса печелны^х, посполѣ з дѣволы ѿ з инкыми не^вбожниками мѣчыти: во дознаваемо того всѣ, ижъ лѣта нѣшы жкѣ вода зплывають, а болше са до насъ южъ не вертають. Протожъ не занеҳыва'мо, жкѣ на борзкѣй [353 ст.] себе россѣжати ѿ с^ѣ сѣмнѣнемъ са свои^х раҳовати, а по правдивы^х пораҳованю вбачышы же внасъ мало знаидѣть са доброго, до поправы жывота своего са поквѣплати, воць певне Бѣъ, не толко звыи, але тежъ и добрыи зчынкы, жковы^х ихъ змысломъ кто чынилъ, маеть волю сѣдити: Мовить вовѣкмъ презъ Давыда пророка в^ѣ псалми одъ Гдѣ Бѣъ: А правости сѣждѣ. Я ижъ и добрыи нѣшы зчынкы Гѣ Бѣъ, жкѣи сѣтъ, вѣдетъ сѣдити, ѿ жковы^х ихъ змысло^х кто чынилъ вѣдетъ ззнавати, незанебыва'можъ вѣ скори грѣхи свои презъ покѣтѣ себе звалити, а ласкѣ Бжѣю презъ грѣхи ѿ себе ѿдаленю, зновѣ до себе прывернѣти, просачы пилюне Гдѣ Бѣа вседержытеля, абы шнѣ нас самъ кѣ совѣк рачы^х навернѣти, которыиесмо са доброволе сами, ѿ стѣмъ прыказанкѣй его ѿдалили: Я ижебы в^ѣ насъ серце скаженое зѣдвалъ ѿ поправилъ, а Дѣа правого в^ѣ вѣстрѣностѣхъ нѣшы^х ѿновилъ, ѿ Дѣо^х свои^х Бладычнѣкмъ, то есть, гетманскы^х, Дѣо^х параканто^х, в^ѣ то^х надолѣ свѣкта того плачевно^х абы насъ провади^х: такъ вовѣкмъ са ѿ ѿныи пророцы з^ѣ Давыдо^х стѣмъ молили, мовачы: Навернѣ насъ Бжѣ збавителю нашъ, наверни насъ а мыса до тебе навернемо, такъ вовѣк^х барзо слабыи ѿ немощныи естесмо, ижъ ѿ покѣтовати а жаловати за грѣхи нѣшы сами с^ѣ себе презъ твоей помощи Гдѣ Бжѣ, не можемо, ажъ хѣба за ласкою ѿ помощѣ твоею того всего достѣпѣмо: такъ са покорне а зставѣчне с^ѣ пилюнѣстю Гѣ Бѣа моли ти маємо, абы ѿ онъ покорѣ нѣшѣ ѿ пилюнѣ горажѣю в^ѣ насъ вбачышы, збавѣнѣ нѣше, презъ ласкѣ свою стѣю, справовати рачыль: гдыжъ ѿ апостолѣ Павелъ в^ѣ листи своемъ до Філіппи-сеовъ в^ѣ главѣ ѿ такъ пишетъ: Ижъ Бѣъ естъ справцею в^ѣ насъ,

авысмо и хотѣли, и чыніли тоє, що ся емѸ подобаетъ. Не лек-
 цежь теде совѣ важмо таковѸ ласкѸ Бжѣю гды вѣ насѸ взвѣ-
 жаеть и запалаеть сердце нїе до покѣты стѸ за якоужколевкѸ
 окказыю: любѸ тыжѸ ДхѸомѸ повѣднть змысль нїѸ авысмо
 що доброго зчыніли: теде не лнѣво, анѣ шклатючы вде днѸ
 до днѸ, вѣ тоѸ совѣ постѣпа'мо, анѣ тежѸ недбале слѣжеѸ
 Бжѣю, шправѣ'мо: гдыжѸ проклаты' то кожды' (мо- [354 ст.]
 вить пророкѸ ш велича БжѸго) которы' справѸ Бжѣю недбале
 шправѣть: але нагорожанмо короткостѸ часѸ шпры'мостю нїею
 горячею до хвалы Бжѣи, аѸко насѸ стѸ апостолѸ ПавелѸ до
 РымѸлановѸ пишѣчы, вѣ главѣ ѳї листа своего такѸ наѣчаеть.
 Бѣдте старанѣм нелѣннвыми, ДхѸомѸ палаючы, панѸ рѣвачы: Гѣ
 БѣѸ нїѸ лѣвоѸ шѣкаетъ шпры'мостн и горячестн завше вѣ
 нїѸѸ добрыѸ зчынкахѸ и лѣпшаа естѸ една годѣна перѣ БѸомѸ
 вѣ добро' шпремостн, анѣжли сто вѣ лѣннво' послѣзѣк, гдыжѸ
 болше БѣѸ корыстнть вѣ горячестн справѸ, а нѣжли в долгоѸ
 часѣ. И нѣбысмо знали же вѣ малоѸ часѣ можемо много поэы-
 скатн, шпѣствнвшн чѣдѸовного оногѸ разѣв'ннка, маемо вѣднго
 снѸ, маемо мытара, которыѸ шѣѸ невесны' за горячѸю нхѸ по-
 кѣтѸ сѣ великою млостю и змѣлованїемѸ вѣ маленкїмѸ часѣ
 прннмалѸ: памѸтаемо іѸко Мары' Магдалынѣ за великѸю и го-
 рачѸю любѸвѸ еи, многыи долги ю' внѣтъ шпѣствнлѸ: и Закхѣа
 вѣ зѣвалѣнню шпѣвнлѸ и здомомѸ его: тнлко того намѸ потре-
 ба авысмо и мы прыкладѸм нхѸ по покѣтѣ стѣшї, зновѸ ся до
 грѸхѸвѸ, аѸковы пѣсѸ на свои вѣлѸотїны, неvertали, инацѣ' во-
 вѣкмѸ таковою покѣтою не толко грѸхѸвѸ непозѣвѣдемо, але и
 вѣшоѸ, що горшлѸ, варзїй ГѸ Бѣа на секе розгнѣкѣвшы, мѣкѸ
 совѣ вѣчнхѸ пѣвнѸ а пѣвнѸ прычыннмо. ПротожѸ на таковѸю
 слѣжеѸ Бжѣю варзо дшїи нїшїи пожытечнѸю, не множество лѣтъ
 перѣдо секе вѣрѣмо, але горячѸсть дхѸа великѸю вѣ совѣ повѣжан-
 мо. Кто вѣвѣкмѸ взѣбло Гѣ БѣѸ слѣжыть, вѣ таковоѸ БѣѸ не-
 корыстѣть: аѸко мовнть самже Гѣ БѣѸ вѣ шѣввлнню стѸго Іш-
 анна ЕвѸгѣелѣсты вѣ главѣ ѳї тымн словы: Знаю справы твои
 нѣжѣсѸ не естѸ анѣ зїмны' анѣ горячы', але ижѣсѸ остыдлы' вы-
 вергѸ тѸ зѣ ѣстѸ монѸ, а еслнжѸ лѣннвыѸ такѸ срокѸго каранїе
 зготовано, а томѸ которы' о слѣжеѣ Бжѣшї ани помысляетѸ що
 вѣдѣть; БонмосѸ теде, а не лѣннво, кожды' вѣдѣлѣгѸ своего
 поволаѸ, зѸ вшѣлакою чыстѸстю спасенїе свое сѣдїлѣймо, вѣтъ
 пѣвнѸ Бжѣственное пїсанїе выполннть ся маетѸ, а лѣннвы' слѣга
 поспѸлѸ и з ннными незѸожныкѸми на вѣккн мѣчытнса вѣдѣть;
 а наветѸ хотаннвы и жадныѸ мѣкѸ грѸшн- [355 ст.] нѣкѸмѸ зѸо-

тованы^х не было, еднакже з дрѣго^у стороны непристойтъ намъ лѣкымо шзавло слѣжыли томъ, которы^х съ таковою горячестю шдалъ самого себе на слѣжѣ забавкна шшего Гѣ шшъ Іс Хс, которы^х шце недоросшы въ дѣтинкѣткѣ своемъ до Єгѣпта стѣкаючы преслѣдованіе за грѣхы шшы терпиль, лѣкымо шважали, ижъ безъ забавы жадно^у на забавкнѣ шше роби^х: и на шстатню^ю таннѣ вечераы свое^у, не дармо тоѣ слово до апостоловѣ свои^х мовиль: Пожаданіемъ прагнѣлемъ поживати пасхъ твою зъ вѣли, скоторы^х словъ лѣне ся намъ даеъ знати, ижъ барзо зъ великою шхотою и прагнѣннѣ шшего спасенія пожадалъ, що все въ короткости часѣ скѣтецне на^ш справити рачылъ. Шо гды и мы такъ шсердно и нешѣностно вѣдемо ся сами ш свои вѣчныи добра, на^ш ш Ха Бѣа зготованыи, старати: певне а певне шдержымо спасеніе дшамъ шшымъ, за ласкою и чѣлолюбіемъ Гѣ Бѣа и Шпаса шшего Іс Хс, которомъ посполъ зъ Шце^ю и съ Єтѣ^ю Дѣомъ шшелака честь и швала прыстойтъ на вѣкки вѣчныи. Аминь.

Рукопись Бібліотеки Оссолінських № 827, картки 171—177.

Увага. На стор. 14 вкрали ся пошибки: замѣсь не фолгѣтъ нае бути не фолгѣтъ, в 1 примітці зам. немоцными — немоцными, на стор. 16 зам. *χοη* — *χοη*.

B 469
2np

B 469

op. Возняк

VD

М. ВОЗНЯК.

ПРИЧИНКИ
ДО СТУДІЙ НАД ПИСАННЯМИ
ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ.

(Відбитка з Записок Наукового Товариства ім. Шевченка,
т. LXXXIII).

ЛЬВІВ, 1908.

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.